

Міністерство освіти і науки України
Національний технічний університет
«Дніпровська політехніка»

Навчально-науковий інститут державного управління
Кафедра державного управління і місцевого самоврядування

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА
кваліфікаційної роботи ступеня магістра

студента Курило Володимира Володимировича

академічної групи 281м-22з-4 ІДУ

спеціальності 281 Публічне управління та адміністрування

на тему: Удосконалення системи соціального захисту населення в Україні

Керівники	Прізвище, ініціали	Оцінка за шкалою		Підпис
		рейтинговою	інституційною	
кваліфікаційної роботи	Сорокіна Н.Г.			
розділів:				

Рецензент:				
------------	--	--	--	--

Нормоконтролер:	Вишневіська О.В.			
-----------------	------------------	--	--	--

Дніпро
2023

РЕФЕРАТ

Пояснювальна записка кваліфікаційної роботи магістра на тему «Удосконалення системи соціального захисту населення в Україні».

69 стор., 2 рис., 62 використаних джерел.

СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ, ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ, СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА, СОЦІАЛЬНІ ПОСЛУГИ, СИСТЕМА СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ.

Об'єкт дослідження – суспільні відносини, які складаються у процесі управління системою соціального захисту.

Предмет дослідження – удосконалення системи соціального захисту населення в Україні.

Метою магістерського дослідження є обґрунтування теоретичних та розробка практичних рекомендацій щодо удосконалення системи соціального захисту населення в Україні.

У першому розділі визначено сутність, мету, завдання та основні функції соціального захисту, розкрито історичні аспекти розвитку системи соціального захисту населення, охарактеризовано систему соціального захисту населення в Україні. Другий розділ присвячено аналізу нормативно-правової бази України у сфері соціального захисту населення та узагальненню зарубіжного досвіду щодо функціонування системи соціального захисту населення. У третьому розділі виявлено проблеми і парадокси системи соціального захисту населення в умовах війни та розроблено перспективні шляхи розвитку системи соціального захисту в Україні.

Практичне значення магістерської роботи полягає в тому, що результати дослідження можуть бути використані в практичній діяльності органів публічної влади під час розробки заходів щодо удосконалення системи соціального захисту населення.

ABSTRACT

Explanatory note of the master's degree qualification thesis on the topic «Improving the social protection system of the population in Ukraine».

69 pages, 2 figures, 62 sources.

**SOCIAL PROTECTION, PUBLIC ADMINISTRATION, SOCIAL POLICY,
SOCIAL SERVICES, SOCIAL PROTECTION SYSTEM**

Object of research – social relations that are formed in the process of managing the social protection system.

Subject of research – improvement of the social protection system of the population in Ukraine.

The purpose of the master's research is to substantiate theoretical and develop practical recommendations for improving of the social protection system of the population in Ukraine.

In the first section defines the essence, purpose, tasks and main functions of social protection, reveals the historical aspects of the development of the social protection system of the population, characterizes the system of social protection of the population in Ukraine. The second section is devoted to the analysis of the normative and legal framework of Ukraine in the field of social protection of the population and the generalization of foreign experience regarding the functioning of the system of social protection of the population. In the third chapter, the problems and paradoxes of the social protection system of the population in the conditions of war are revealed and promising ways of development of the social protection system in Ukraine are developed.

The practical significance of the master's thesis is that the research results can be used in the practical activities of public authorities during the development of measures to improve the social protection system of the population.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1	
ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ	
НАСЕЛЕННЯ.....	9
1.1. Сутність соціального захисту населення: мета, завдання, функції	9
1.2. Історичні аспекти розвитку системи соціального захисту населення.....	17
1.3. Система соціального захисту населення в Україні.....	25
РОЗДІЛ 2	
СУЧАСНИЙ СТАН СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ:	
ВІТЧИЗНЯНИЙ ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД.....	33
2.1. Аналіз нормативно-правової бази України у сфері соціального захисту	
населення	33
2.2. Зарубіжний досвід щодо функціонування системи соціального захисту	
населення.....	39
РОЗДІЛ 3	
НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ	
НАСЕЛЕННЯ В УКРАЇНІ.....	45
3.1. Проблеми і парадокси системи соціального захисту населення в умовах	
війни.....	45
3.2. Перспективні шляхи розвитку системи соціального захисту в Україні....	57
ВИСНОВКИ.....	65
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	70

ВСТУП

Війна в Україні переформатувала роботу усіх сфер суспільного життя. Не винятком стала і соціальна, яка опікується вразливими, малозахищеними та незахищеними категоріями населення. Політика соціального захисту завжди відіграла визначальну роль не лише у суспільному розвитку, але й розвитку держави загалом. І навіть в умовах сучасної війни дана сфера наділена важливим значенням, оскільки значної уваги з боку держави вимагають вразливі суспільні групи. Водночас від ефективності політики соціального захисту залежить не тільки стійкість та збалансованість суспільного розвитку, але й рівень національної безпеки.

Досягнення соціальної злагоди та стабільного миру неможливо без узгодження інтересів держави і громадян, одночасного врахування національних інтересів і прав людини, розробки стратегічних соціально-економічних програм, спрямованих на людський розвиток. Здійснення державної соціальної політики із забезпечення належного рівня соціального добробуту є одним з основних факторів становлення громадянського суспільства в країні, яка розвивається.

Система соціального захисту є сферою найважливіших інтересів населення, якісні і кількісні характеристики якої свідчать про рівень соціального, економічного, правового і культурного розвитку держави в цілому. Важливим стратегічним напрямом розвитку України відповідно до Цілей Сталого Розвитку України до 2030 року є вдосконалення системи державного управління, яка працює в інтересах суспільства, забезпечує сталий розвиток країни та надає якісні послуги.

Актуальність даної теми обумовлена підвищеною увагою до соціальних проблем в умовах сучасних викликів, які відбуваються у нашому суспільстві. Особливо гостро постає потреба переосмислення соціальної політики в Україні, визначення чіткої мети, завдань, механізмів і етапів її реалізації. Означена проблема набуває особливої актуальності у світлі процесів нестабільності

соціально-економічного розвитку держави. Вищезазначене зумовлює необхідність створення високоефективної системи соціального захисту, здатної допомогти слабким у самоствердженні і сприяти сильним у саморозвитку, закладенні міцного фундаменту тристоронніх відносин у механізмі соціального партнерства.

Аналіз наукових джерел свідчить про наявність великої кількості праць вітчизняних та зарубіжних вчених з питань соціального захисту населення. Теоретико-методологічні засади державного управління у сфері соціального захисту, його механізми та шляхи вирішення ключових питань реалізації державної соціальної політики широко досліджували українські вчені, такі як: Н. Балтачєєва, В. Бакуменко, О. Вольська, О. Вишневська, В. Гошовська, І. Гнибіденко, О. Давидюк, А. Колот, М. Кравченко, С. Кузьменко, М. Мащенко, О. Нікітчина, Л. Павлова, А. Попок, М. Руженського, Ю. Ташкова, А. Халецька, І. Хожило, Н. Шаманська та ін.

Важливі аспекти формування та розвитку сучасної системи соціального захисту в Україні розглянуті в роботах О. Безпаленко, Н. Борецької, Е. Гансової, З. Гонтар, Т. Денисенко, Б. Зайчук, О. Кілієвича, К. Міщенко, О. Новікової, В. Скуратівського, П. Шевчука та інших вітчизняних науковців.

Незважаючи на значну увагу науковців до зазначеної проблематики, багатоаспектність і комплексність аналізу питань системи соціального захисту цілісного дослідження щодо процесу удосконалення системи соціального захисту населення повною мірою не проводилося, що й обумовило вибір теми даного дослідження.

Об'єкт дослідження – суспільні відносини, які складаються у процесі управління системою соціального захисту.

Предмет дослідження – удосконалення системи соціального захисту населення в Україні.

Метою магістерського дослідження є обґрунтування теоретичних та розробка практичних рекомендацій щодо удосконалення системи соціального захисту населення в Україні.

Досягнення поставленої мети зумовило необхідність вирішення таких завдань:

- визначити сутність, мету, завдання та основні функції соціального захисту;
- розкрити історичні аспекти розвитку системи соціального захисту населення;
- охарактеризувати систему соціального захисту населення в Україні;
- здійснити аналіз нормативно-правової бази України у сфері соціального захисту населення;
- узагальнити зарубіжний досвід щодо функціонування системи соціального захисту населення;
- виявити проблеми і парадокси системи соціального захисту населення в умовах війни;
- розробити перспективні шляхи розвитку системи соціального захисту в Україні.

Методологічною основою роботи є комплекс загальнонаукових і спеціальних методів, а саме: методи системного та структурного аналізу; системний підхід; системно-аналітичний метод, а також комплексний підхід до методології всієї роботи. Серед загальнонаукових методів слід виділити такі як – виявлення і систематизація матеріалу, узагальнення, аналіз, синтез, порівняння, системно-структурний аналіз. Дані методи перебувають у діалектичній єдності, взаємозв'язку і доповнюють один одного, що, в кінцевому підсумку, дозволило розглянути тему з позицій об'єктивності. Збір наукової інформації за темою дослідження здійснено за допомогою комплексного та системного аналізу літературних джерел. Порівняльний аналіз було застосовано для вивчення досвіду зарубіжних країн щодо функціонування системи соціального захисту; діалектичний метод пізнання – для узагальнення соціальних процесів і явищ; методи індукції та дедукції – при визначенні основних проблем і парадоксів системи соціального захисту населення в умовах

війни. Методи абстрагування та узагальнення використовувались для розробки основних напрямів удосконалення системи соціального захисту в Україні.

Практичне значення магістерської роботи полягає в тому, що результати дослідження можуть бути використані в практичній діяльності органів публічної влади під час розробки заходів щодо удосконалення системи соціального захисту населення.

Науково-теоретичною базою роботи є наукові праці вітчизняних і зарубіжних вчених, присвячені дослідженню соціального захисту населення. Нормативно-правовою основою дослідження є акти Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України, а також міжвідомчі нормативні акти.

Апробація результатів роботи. Результати роботи апробовано на 1 науково-практичній конференції за міжнародною участю:

1. Сорокіна Н., Курило В. Удосконалення системи соціального захисту населення на місцевому рівні. Забезпечення стійкості, ревіталізації та розвитку територій і громад в Україні : матеріали наук.-практ. конф. за міжнар. участю, м. Дніпро, 4 травня 2023 р. / за заг. ред. І. А. Чикаренко; Т.В. Маматової. Дніпро: НТУ «Дніпровська політехніка», 2023. 260 с. – С. 203-205.

Структура роботи визначається її метою та завданнями. Робота складається з вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел (62 найменування). Загальний обсяг роботи становить 77 сторінок, з них – 69 сторінок основного тексту.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ

1.1. Сутність соціального захисту населення : мета, завдання, функції

Конституція України проголошує нашу державу суверенною, незалежною, демократичною, соціальною, правовою [11]. Проголошення України соціальною державою не означає, що держава дійсно є соціальною, а лише свідчить про наміри держави спрямувати її політику на соціальний захист населення. І це великий крок у розвитку української державності.

Соціальною називають державу, в якій громадяни і особи, що знаходяться на її території на законних підставах, забезпечуються достойним рівнем життя і мають вільний розвиток. Така держава створює систему соціального захисту, що охоплює систему соціального страхування, соціальну допомогу, соціальні гарантії, систему фінансування пенсій, допомог, компенсацій, медичних та інших соціальних послуг.

Під словом «соціальна» розуміється держава, у якій соціальна справедливість – девіз активності, а добробут всіх громадян та підтримка соціально незахищених верств населення – прерогатива діяльності. З позиції вченого Г. фон Хаферкампа, «соціальна держава, на відміну від адміністративної та ліберальної правової держави, є державою турботливого існування, державою соціальних виплат і соціального розподілу» [51, с. 15].

Соціальний захист у механізмі державного управління – не тільки надання підтримки тим, хто її потребує. Це ще й забезпечення в країні здорового соціального клімату, розвитку без потрясінь, революцій і громадянських війн. Нині соціальні цінності тією або іншою мірою притаманні всім промислово розвинутим країнам, що, мабуть, становить значніше досягнення світової цивілізації [51, с. 85]. Соціальна держава, як справедливо акцентують дослідники, повинна забезпечувати рух у напрямі: досягнення в суспільстві

соціальної справедливості, соціальної безпеки; сприяння кожному в наданні роботи або іншого джерела засобів існування; гарантування миру й злагоди в суспільстві; створення належних умов для життя й особистого розвитку, щоб індивід міг бути агентом власного розвитку, а соціальна допомога надавалася лише тим, хто потрапляє у скрутне становище не з власної вини (наприклад, людину позбавили роботи через економічну кризу тощо).

На думку відомого ученого Г. Мюрдаля (засновника так званої шведської моделі соціалізму), головним у діяльності «соціальної держави» є соціальний захист населення. «Створення системи соціального захисту передбачає такі напрями діяльності держави: забезпечення членів суспільства високим прожитковим мінімумом і наданням матеріальної допомоги тим, кому, внаслідок необхідних чинників, вона необхідна; зупинення дії привілеїв до тих, хто їх не заслуговує; формування умов, котрі стимулюють громадян легально отримувати доходи для повноцінного життя за допомогою будь-яких засобів, що не суперечать закону; гарантування екологічної безпеки членів суспільства; створення обставин для задоволення високого рівня освітніх потреб громадян в освіті, медичній допомозі та ін.; забезпечення сприятливих умов праці для найманих робітників та їхній захист від негативного впливу ринкової економіки; захист громадян від злочинних домагань; гарантування громадянських і політичних прав та свобод, які відповідають принципам правової, соціальної держави; захист громадян від політичного переслідування й адміністративного свавілля; забезпечення свободи духовного життя людей, їхній захист від ідеологічного тиску; формування сприятливого соціально-психологічного клімату в суспільстві, а також в окремих соціальних осередках і структурних утвореннях, захист громадян від психологічного пресингу; забезпечення максимальної стабільності громадського життя» [3, с. 49].

Основним законом нашої країни визначено, що найвищою соціальною цінністю в Україні є людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека. Згідно з законом, утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [11]. Виходячи з цього, держава є активним

учасником забезпечення реалізації прав і свобод громадян. Відповідно до статті 46 Конституції України наша держава зобов'язується забезпечувати право кожного громадянина на соціальний захист, що включає право на забезпечення його у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від нього обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом.

Відправною точкою зародження поняття «соціальний захист» вважають 1935 р., коли у США був прийнятий закон про соціальний захист (Social Security Act) у межах політики «Нового курсу» Ф. Рузвельта. Поступово він поширювався на всі західні країни як системи заходів, котрі захищають кожного громадянина, жителя країни від економічної та соціальної деградації внаслідок безробіття, втрати чи різкого скорочення прибутку, хвороби, народження дитини, виробничої травми або професійного захворювання, інвалідності, старості, втрати годувальника та ін. [21, с. 16-19].

Розкриття та тлумачення поняття «соціальний захист», є досить дискусійним і неоднозначним у колі науковців. Так, сучасний англійський науковець Д. П'єтерс розглядає соціальний захист «як низку заходів, що формують солідарність із людьми, які стикаються зі загрозою відсутності заробітку або конкретними витратами» [22, с. 11]. М. Туленко визначає соціальний захист як внормований процес діяльності соціально-політичних інституцій, спрямованих на підтримку гідного рівня соціального життя й добробуту індивідів і соціальних груп в конкретних соціально-економічних умовах [58, с. 38]. В. Скуратівський, О. Палій, Е. Лібанова підкреслюють, що «соціальний захист – це комплекс організаційно-правових та економічних заходів, спрямованих на захист добробуту кожного члена суспільства в конкретних економічних умовах» [52]. На думку Якимів А. І. соціальний захист населення у широкому тлумаченні цього поняття – це діяльність держави, яка спрямована на забезпечення процесу розвитку та формування особистості, створення належних для самовизначення та ствердження в житті умов. У вузькому значенні: соціальний захист – це сукупність правових і економічних

гарантій, які забезпечують дотримання найважливіших соціальних прав особистості [61].

В Енциклопедії державного управління соціальний захист визначається як комплекс організаційно правових та економічних заходів, спрямованих на забезпечення життя, здоров'я і добробуту населення за конкретних економічних умов [13, с. 270]. Саме ці заходи передбачають формування інститутів соціального захисту й законів, котрі регулюють їхню діяльність, створюють механізми перерозподілу доходів через стягнення податків та інших платежів і трансфертів, які складаються в структуру соціального захисту.

Аналіз різних підходів до теоретичного розуміння категорії «соціальний захист» населення дозволяє узагальнити його основні трактування. Отже це поняття розглядають як:

- підтримка індивіда в бідності (класичний підхід);
- вирішення протиріч між багатством і бідністю, яке полягає в перерозподілі національного доходу від багатих до бідних верств населення (некласичний підхід);
- соціальне маневрування доходами шляхом підрівнювання доходів людини впродовж усього її життя (кейнсіанський підхід);
- вирішення протиріч між можливостями ринку і потребами населення;
- вирішення протиріч між ефективністю суспільного виробництва і соціальною справедливістю (інституційний підхід);
- поєднання державно-стандартизованих (законодавчо закріплених і регламентованих) соціальних гарантій по забезпеченню соціального самозахисту;
- розробка державою механізмів локалізації негативних тенденцій, що перешкоджають функціонуванню системи організації соціального захисту населення (податкових, правових, інформаційних, адміністративних, соціально-політичних);

– сприяння органів місцевого самоврядування суспільним організаціям у розробці і реалізації соціальних програм.

Таким чином, соціальний захист населення охоплює практично все населення країни, але щодо до різних категорій населення можуть бути використані різні форми і механізми соціального захисту. Із цих позицій соціальний захист служить інструментом вирішення суперечностей між ефективністю суспільного виробництва і соціальною справедливістю.

Важливіше методологічне значення для аналізу сутності соціального захисту, має виділення суб'єктів її відносин і об'єктів, з приводу яких складаються відносини соціального захисту.

До суб'єктів соціального захисту відносять: індивіда, домогосподарство, державу (в особі різноманітних її органів), підприємства, установи та організації (незалежно від форм власності), громадські об'єднання, в тому числі благодійні організації, міжнародні інституції діяльність яких спрямована на забезпечення соціального захисту.

Під об'єктом соціального захисту слід розуміти різні суспільні, професійні, територіальної соціальні групи людей в межах конкретних організацій або систем (освіти, охорони здоров'я, культури, праці, спортивно-оздоровчих комплексів) або групи людей, об'єднувані відповідно до свого соціального становища в суспільстві, а також все суспільство в цілому і кожного окремого його індивіда. Людина, з одного боку, може розглядатися як об'єкт захисту, з іншого боку, як її суб'єкт. Це визначається її роллю в процесі соціального захисту. Тобто, якщо людина виступає в ролі пасивного одержувача захисту, то – об'єкт, якщо ж людиною докладаються певні зусилля по самозахисту від негативних впливів ринку, то є суб'єктом соціального захисту [14, с. 68].

Ретельний аналіз з питання соціального захисту в межах науки державного управління, проведено М. Кравченко. На думку науковця, «об'єктом соціального захисту виступає кожна людина». Зміст соціального захисту, його форми і методи водночас повинні бути не узагальненими, а індивідуальними, адже

частина осіб потребують матеріальної допомоги як першої умови виживання, інша – захисту самореалізації особистості [12, с. 45].

Держава, здійснюючи соціальний захист, виконує свою певну мету та є інструментом реалізації соціальної політики держави в даний конкретний період. Основною метою є створення умов для вирівнення соціального становища окремих громадян, що виявляються нижче певної межі матеріального забезпечення. Павлюк Т. та Юрчик І. у своїй статті узагальнюють основні цілі системи соціального захисту, до яких вони віднесли: забезпечення прав і свобод усім громадянам, незалежно від їх віку та статусу, які є гарантовані Конституцією України; вдосконалення соціального захисту соціально вразливих категорій (пенсіонери, малозабезпечені сім'ї, безробітні та інші); досягнення стабільно-хорошої демографічної ситуації в державі; подолання бідності та підвищення якості життя населення, зменшення кількості нижчого класу, шляхом сприяння та підтримки молодих підприємців; сприяння держави в адаптації осіб з інвалідністю та їх інтеграцію до повноцінного життя; покращення державної політики в галузі дітей та материнства, сприяння утвердженню благополучної та фінансово забезпеченої сім'ї; проведення пенсійної реформи, яка б передбачала утвердження трирівневої системи; забезпечення гідної реалізації соціальних прав усіх працюючих людей настановах та підприємствах [24].

Також основними завданнями, які ставить перед собою політика соціального захисту в Україні є:

- забезпечення мінімального рівня заробітної плати, або ж її індексацію відповідно до прожиткового мінімуму, встановленого Верховною Радою України;

- забезпечення умов для належного рівня охорони здоров'я та освітньо-культурних потреб задля всебічного розвитку особистості;

- захист купівельної спроможності малозабезпечених громадян;

- вирівнювання рівнів життя окремих категорій населення тощо.

Отже, основним завданням соціального захисту є підвищення рівня якості життя громадян, сприяння динамічному і гармонійному розвитку людей, зниження рівня бідності та забезпечення соціальної справедливості (рис 1.1.):

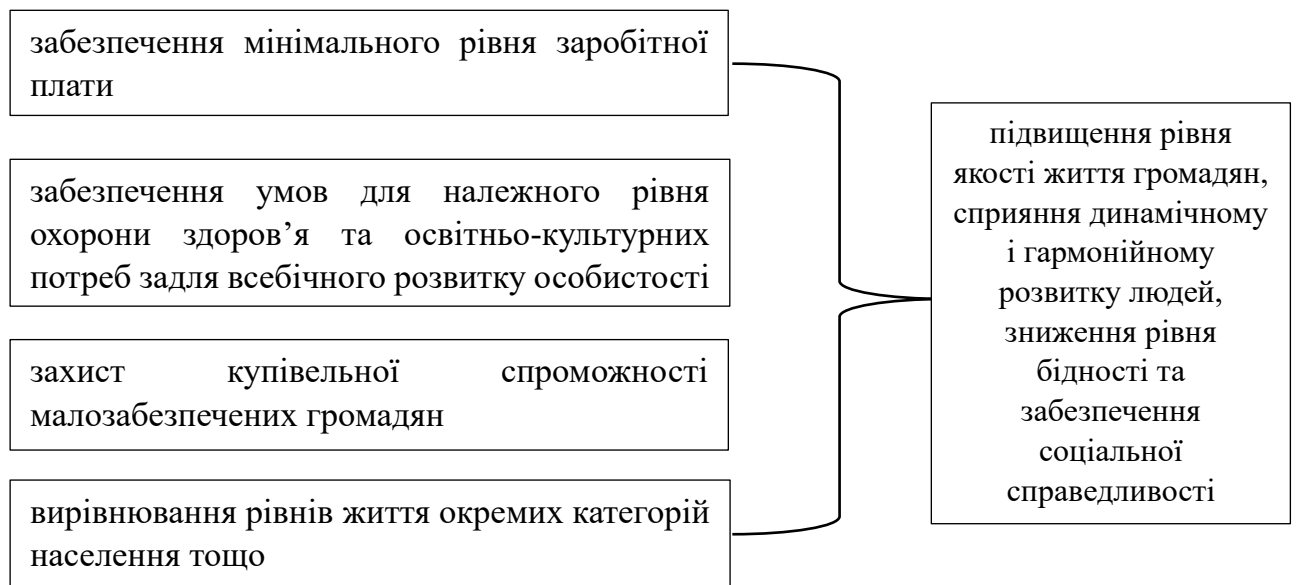

Рис.1.1. Основні завдання соціального захисту населення

Таким чином, мета соціального захисту виражається в тому, щоб, забезпечивши людям необхідний мінімум для життя, забезпечити кожному громадянину шанс вільно та безперешкодно реалізовувати свої амбіції, втілювати у життя плани, розкриватися у професійній сфері, відкривати та вдосконалювати свої здібності та навички, що у подальшому нести суспільне благо. Тобто основною метою соціального захисту є забезпечення умов для нормальної життєдіяльності кожної людини, незалежно від структури потреб і інтересів, а також підтримка та захист її від дії соціальних ризиків, що досягається через реалізацію функцій соціального захисту населення та за умови дотримання певних принципів.

Функції соціального захисту найповніше розкривають сутність поняття «соціальний захист», відображаючи його властивість в реальній дійсності та визначаючи роль у системі суспільно-економічних відносин. Серед значного обсягу досліджень не існує універсального набору функцій соціального захисту населення. Так, наприклад, Вакуленко В. М., Орлатий М. К. виділяють дві головні функції соціального захисту: лікувальну (або реабілітаційну), яка

зменшує негативні наслідки бідності в суспільстві шляхом надання здебільшого короткотермінової адресної соціальної допомоги малозабезпеченим верствам населення, та запобіжну (або превентивну), яка запобігає бідності шляхом створення умов для участі громадян у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування в працездатний період [54, с. 39]. Руженський М. М. виокремив цілий ряд функцій, які поділив на три великі групи: загальні, спеціальні та допоміжні [50, с. 56]. Мальований М. І. згрупував функції соціального захисту виходячи з економічних (компенсаційна, захисна, відтворювальна, структурна); фінансових (розподільна, ризикована, заощаджувальна, превентивна, резервна); соціальних (профілактична, попереджувальна, реабілітаційна, стабілізуюча) і правових (контролююча, політична) аспектів [17, с. 56].

Узагальнюючи існуючі у науковій літературі підходи до трактування поняття «соціальний захист» можна стверджувати, що постійний розвиток досліджуваної дефініції характеризується її нерозривним взаємозв'язком з суспільством та державою і супроводжується розширенням об'єктів, суб'єктів, видів, форм і методів здійснення соціального захисту населення. У загальному вигляді під соціальним захистом населення слід розуміти державну систему програм, гарантій, пільг і послуг, що допомагають людям задовольняти соціальні, економічні, освітні, медичні потреби незалежно від працездатності індивіда, підтримувати належний рівень та якість життя, а також сприяти соціальній справедливості. Для економічно активного населення – за рахунок особистого трудового внеску, економічної самостійності та підприємництва, а соціально уразливому населенню – за рахунок держави, податків, фондів милосердя, але не нижче встановленого законом прожиткового мінімуму. У вузькому значенні: це обмежена сукупність дій, спрямованих на надання допомоги під час життєвих негараздів.

1.2. Історичні аспекти розвитку системи соціального захисту населення

Історія формування соціальної політики пов'язана з усвідомленням відповідальності держави та суспільства за добробут кожної людини. Формальне закріплення відповідних норм має чітке хронологічне визначення, але гуманістичне прагнення допомоги нужденним споконвічне. Аналіз історичного досвіду становлення та розвитку проведення соціальної політики будь-якої держави свідчить, що головним її аспектом є соціальний захист населення, його найбільш вразливих верств і категорій залежно від конкретних соціально-економічних обставин, рівня розвитку суспільства та самої держави. На сьогодні у світі все частіше науковці та державці обговорюють проблеми соціального захисту населення, що виникли на фоні економічної кризи та демографічних процесів. Однак реформування системи соціального захисту населення, яке спрямоване на збільшення частки фінансування з усіх рівнів бюджету, не призвело до покращення ситуації в економіці та поліпшення життя населення. З огляду на це, важливо розглянути історію розвитку соціального захисту населення в Україні.

Історія соціального захисту починається з особистої доброчинності, яка здавна притаманна людському суспільству. З перших кроків цивілізації, коли сім'я, домогосподарство були основним виробничим осередком у суспільстві, цілком логічним було покласти турботу про непрацездатних на інших членів сім'ї. Ті, хто залишався безпомічним поза сім'єю, або ціла сім'я, яка опинилася у скрутному становищі, могли розраховувати на допомогу громади. Захист нужденних здійснювався у формі особистої та громадської доброчинності тоді, коли йшлося про виживання людини або сім'ї і, як правило, не мав ознак системності.

Вважається, що один з перших документів, який спрямований на захист вдів та сиріт, був виданий Вавилонським царем Хаммурапі ще у 8 сторіччя до н.е. система соціального захисту, яка існує в Україні, виникла не одразу і не у

такому вигляді, як в теперішній час. Процес формування та розвитку системи соціального захисту розпочався ще у II сторіччі до н.е., коли на території України проживали племена Сарматів, та триває й досі. В Україні одним із перших законодавчих актів, які запроваджували соціальну допомогу полоненим, були договори з греками, укладені у 911 і 945 рр. князями київськими Олегом та Ігорем «Про порятунок полонених». Ними визначалися взаємні зобов'язання щодо викупу русичів і греків, у якій би країні вони не знаходилися, та повернення їх на батьківщину. Договір вважається першим в Україні документальним свідченням турботи держави про тих своїх громадян, які цього потребують [10].

Християнство значною мірою впливало на формування суспільної моралі, ставлення до убогих, адже любов до ближнього є основною засадою християнської моралі. Громадська благодійність була поширена за часів Київської Русі. Церква була благодійницькою організацією, за посередництвом якої надавалася допомога нужденним з боку глави держави – князя. Перший досвід та перші регламентації були тісно пов'язані з християнським світобаченням потреб і проблем окремої людини. Сирітство, жебрацтво, інвалідність – коло проблем, що відображені в перших законодавчих нормах. З метою розвивати благодійництво, надати йому ознак організованості, князь Володимир у 996 р. видає Статут (закон), яким доручив церковним структурам та духовенству здійснювати опікування і нагляд за лікарнями, лазнями, притулками для одиноких [58]. Допомога надавалася здебільшого у вигляді життєвоважливих продуктів. Було засновано училища для навчання бідних людей, богодільні, будинки для паломників, запровадив годування бідних, сиріт, вдів, бездомних під час проведення народних свят [46].

У 1030 р. Ярослав Мудрий відкрив у Новгороді навчальний заклад підвищеного типу, в якому навчалася майже 300 дітей. Це фактично був перший справжній навчальний заклад. Головним завданням школи була підготовка освіченого міського управлінського апарату і священнослужителів [46]. До значних здобутків Ярослава Мудрого у становленні системи соціального захисту того періоду можна віднести складання першого письмового збірника

стародавнього руського права «Руська Правда». З 37 статей «Руської Правди» 8 присвячено проблемам захисту дітей. Наступні зведення законів значною мірою творилися за зразком «Руської Правди», утверджуючи основи соціальної політики в князівстві.

За правління Володимира Мономаха продовжується створення на базі церков і монастирів благодійних закладів для немічних та сиріт. Посилилась організаційна діяльність різних установ та організацій щодо вдосконалення форм підтримки соціально вразливих верств населення [6].

У 80-х рр. XVI ст. на Україні виникають братства. Це була епоха боротьби українського народу проти соціального і національного гніту, феодалізму. Зростання економічного добробуту спонукало міщан до суспільних та церковних справ. У своїх громадських прагненнях вони гуртувалися у братствах. Спочатку їх діяльність зводилась до опіки над церквою. Братчики допомагали біднішим своїм членам або їх родинам, разом здійснювали поховання померлих, виховували в собі риси солідарності і взаємної допомоги. Братства активно використовували друкарську справу для піднесення освіти. Окрім книг релігійного змісту, вони друкували букварі, підручники, які були набагато дешевші, ніж рукописні [46].

На початку XVI ст. протест українського народу проти національного, релігійного та соціального гніту зумовив особливе явище – козацький рух. Запорізька вільна республіка започаткувала самобутні зразки благодійних установ та прояви соціальної опіки. У поселеннях запорожців типовим явищем була церква, з одного боку якої знаходився шпиталь, а з іншого – школа. Це була традиція, яка відображала спосіб і суть козацького життя. Спілкування з козаками-інвалідами, людьми похилого віку виховувало у дітей доброту, милосердя, співчуття до чужого болю. Накопичення певних матеріальних статків у руках козацької старшини дало змогу їй виконувати благодійницькі функції: будувати церкви, монастирі, шкільні будинки. За часи козацтва в Україні поширюється розвиток спеціальних будинків для бідних, немічних та сиріт

(шпиталів). Фінансувалися вони як за рахунок громад, так і окремих заможних осіб [46].

Держава починає усвідомлювати свою вирішальну роль і непересічну місію у створенні системи захисту та допомоги нужденним. З огляду на це, за часів правління Петра I (1682-1725 рр.) відбувається активізація політики боротьби з професійним жебрацтвом, підсилюється роль держави у соціальному захисті. У 1712 р. Петро I видав указ, що забороняв жебрацтво. Було зроблено заклик робити благодійні внески у шпиталях та інших благодійних закладах, а не подавати милостиню на вулицях [10].

Наприкінці XVIII ст. сформувалася державна структура соціальної допомоги населенню. Прийняття нового адміністративного Зводу законів про губернії (1775 р.) передбачало організацію спеціального органу – приказів громадської опіки, установ із соціальними функціями, на які покладалось провадження питань громадської опіки й медичного забезпечення. У кожній губернії створювався такий приказ під головуванням губернатора. До складу правління належали засідателі станових судів, по одному від кожного стану – дворянства, купецтва, селянства. Прикази громадської опіки були першими спеціальними державними органами, на які покладалися завдання створення шкіл. Прикази мали займатися питаннями заснування шкіл і нагляду за ними, забезпечення вчителями, підручниками тощо [46]. Прикази опікувалися в губерніях не тільки справою початкової освіти, а також і питаннями громадського здоров'я, суспільної благодійності і частково пенітенціарною справою. Для виконання своїх функцій приказам громадської опіки виділялося з державної скарбниці 15 тис. руб. з дозволом збільшувати зазначену суму. Серед способів примноження капіталів було надання грошових сум у кредит, під заставу в банк, прийняття пожертв. Певною мірою прикази громадської опіки відігравали роль своєрідних банків. Прикази спрямовували свої кошти в обіг, позичаючи їх на невеликі терміни [55, с. 27].

Тогочасна громадська опіка, як зазначає А. Фурман, набула значного розвитку завдяки трьом основним засадам: самостійності місцевих благодійних

організацій, долученню до управління місцевого населення і забезпеченню населення більш-менш достатніми грошовими засобами. Проте мала ця система і суттєві недоліки – прикази розвивали діяльність на свій розсуд, опікування не було обов'язковим для всіх нужденних, а лише вибіркоvim. Прикази не могли задовольнити потреби населення і не тільки через нестачу засобів та недосконалість адміністративно-господарської системи, а й через погану славу закладів громадської опіки, де були поширені формалізм і різні зловживання [59].

З другої половини XIX ст. через суттєві зміни в соціально-економічному житті спостерігалось піднесення благодійності, яке характеризувалось підвищенням соціальної активності, розмаїттям організаційних форм і напрямів застосування, соціальним пріоритетом та особистими прагненнями благодійників. Особливо це стосувалось нової активної сили суспільства – підприємців. Бурхливий розвиток підприємницької діяльності, зростання промислового виробництва зумовлювали необхідність у законах, спрямованих на регулювання трудових правовідносин. У цей період зароджується нова концепція соціального захисту, яка базувалась на колективній відповідальності суспільства за утримання безробітних, вдів, сиріт та людей похилого віку. Серед перших введених програм були базові рівні захисту умов праці та колективні програми компенсації травмованим робітникам або їх сім'ям [6].

За період 1882-1903 рр. було послідовно прийнято дев'ять головних законів, які стали джерелом промислового або робітничого права і отримали назву «Фабрично-заводського законодавства». Дія цього законодавства розповсюджувалась на українські землі, які на початку XIX ст. знаходилися в складі Російської імперії, а саме на Лівобережжя, Правобережжя та Південь. До фабрично-заводського законодавства насамперед необхідно віднести Закон «Про малолітніх, працюючих на заводах, фабриках та мануфактурах» від 01.06.1882 р. Цей закон стосувався умов праці підлітків на заводах та фабриках: визначав мінімальний вік дітей, що допускалися на роботи (12 років), встановлював максимальний робочий день для дітей від 12 до 15 років (8 годин) та заборону

для них нічних робіт тощо [58]. Окрім того, зазначений вище закон зобов'язував фабрикантів надавати малолітнім працівникам, які не мали освіти, можливість відвідувати народні училища. За порушення власниками або керівниками фабрик правил у частині праці малолітніх, була встановлена відповідальність у вигляді арешту або штрафу.

Що стосується соціального захисту населення у Російській імперії, до складу якої належала і більша частина території сучасної України, зокрема, пенсійної системи, то до середини XIX ст. системи пенсійного забезпечення практично не існувало. Хоча, ще 6 грудня 1827 р., було видано царський указ про пенсії.

Такі пенсії, як правило, були досить скромними, виплачувались нерегулярно та призначалися в окремих випадках і окремим людям. З огляду на невеликі масштаби «покриття» таким пенсійним забезпеченням та його незначну ефективність, тодішній уряд був змушений підтримати ініціативу військових чиновників і службовців Міністерства шляхів сполучення, спрямовану на утворення пенсійних кас – прообразів сучасних недержавних пенсійних фондів. Першу таку касу було засновано у 1858 р. для забезпечення пенсіями службовців Варшавсько-Віденської залізниці, у 1859 р. утворено Пенсійну касу військово-сухопутного відомства, а з 1860 р. у Санкт-Петербурзі почала діяти Пенсійна каса інженерів шляхів сполучення. Службовці залізниць отримували право на дві пенсії: державну (за особливі заслуги) і емеритальну (за вислугу років) – з відповідної пенсійної каси [6].

Соціально-економічні відносини за радянської доби базувалися на централізації ресурсів та повноважень; плановості виробництва і розподілу; жорсткій регламентації всіх сфер соціально-економічного життя; пріоритеті адміністративного регулювання над правовим. Удавана відсутність нагальних соціальних проблем була головним постійно декларованим твердженням системи радянської державної ідеології. Суспільно корисна праця була обов'язковою. Крім загальної зайнятості, забезпечувався хоча і досить низький, проте всеохоплюючий розмір соціальної підтримки. При розподілі ВВП на такі

цілі витрачалася половина централізованих ресурсів держави. Загалом соціальна ситуація в колишньому СРСР характеризувалася незначною диференціацією доходів, споживання і загальних життєвих можливостей більшості населення.

Радянська система соціального захисту була законодавчо закріплена і реалізовувалася у таких основних організаційно-правових формах, як:

- державне соціальне страхування (за рахунок відповідних централізованих союзних фондів);
- пенсії та допомоги (по тимчасовій непрацездатності; по вагітності і пологах; на дітей з малозабезпечених сімей; багатодітним та самотнім матерям тощо);
- соціальне обслуговування інвалідів і літніх громадян (утримання в будинках-інтернатах з повним державним забезпеченням; протезування; надання засобів пересування; пільги на проїзд на транспорті; житлові, побутові та податкові пільги тощо);
- безкоштовна медична допомога (надання медичних послуг у поліклініках, лікування в лікарнях, санаторіях, курортах тощо);
- безкоштовне виховання дітей (в яслах, дитячих садках, дитячих будинках, санаторіях, піонерських таборах тощо).

Після Другої світової війни в сфері соціального розвитку до здобутків, які було досягнуто в УРСР, належать: істотне покращення санітарно-епідемічного благополуччя населення, повна ліквідація експлуатації, безробіття, неписьменності. В Україні було створено системи соціального забезпечення, освіти, охорони здоров'я тощо [9, с. 76]. За часів СРСР соціальна політика фактично вирішувала два завдання: з одного боку, визначала темпи і пропорції економічного розвитку, з іншого – забезпечувала формування фондів суспільного споживання. Держава сприяла утвердженню патерналістських очікувань у населення, майже видаливши особисту відповідальність людини за самозабезпечення та економічний самозахист. Не випадково більшість населення виявилася не готовою до соціально-економічних змін, що відбулися з розпадом СРСР.

Отже, можна виділити п'ять основних етапів соціальної політики кінця XIX – XX ст. (І. Яковюк). Перший етап – це стан передісторії становлення соціальної держави (1800 – 1880 рр.), який знаменний ухваленням політичних рішень, що відкрили започаткування соціального захисту. Другий етап пов'язується з початком розбудови соціальної держави та системи соціальної політики (1880 – 1914 рр.) і характеризується виокремленням такого ключового компонента, як формування та впровадження соціальної політики, результатом якої стало прийняття соціального законодавства. Третій етап – розширення соціальної політики, (1918 – 1950 рр.) ознаменувався запровадженням двох традицій щодо конституційного оформлення моделі соціальної держави: як загального поняття і як фундаментального принципу конституційного ладу. Четвертий етап – прискорення темпів розвитку соціальної політики (1960 – 1975 рр.) супроводжувався процесом формування галузі соціального права і прийняттям значної кількості міжнародних правових документів, що не тільки регулюють відносини в соціальній сфері, а й визначають мінімальні соціальні стандарти забезпечення людей. На п'ятому етапі відбувається уповільнення темпів розвитку соціальної політики (починаючи з 1980 рр.), тобто відбувається її адаптація до нових соціально-економічних умов, що в свою чергу, зумовило перегляд мінімальних соціальних стандартів в напрямку їх підвищення [16].

«Сучасний» етап розпочався з набуття Україною незалежності. На даний час існує значна кількість законів, які визначають соціальні гарантії та нормативи, забезпечують певний рівень доходів окремим категоріям громадян. Оскільки процес розвитку системи соціального захисту є динамічним, останнім часом з'явилась ціла низка реформ та нововведень.

Процес формування системи соціального захисту населення на території України триває вже багато століть, але не можна стверджувати, що вона на сьогодні повністю сформувалась та є остаточною. Проведений аналіз історичного розвитку системи соціального захисту населення в Україні свідчить, що протягом X – кінця XX ст. вона пройшла етапи від простої, неорганізованої благодійності, суспільного піклування, державного опікування до повної

відповідальності держави за соціальне забезпечення та розвиток обов'язкового соціального страхування і солідарного пенсійного забезпечення.

На сьогодні політика соціального захисту населення в Україні будується за зразками, які, з одного боку, відповідають загально цивілізаційним нормам, тобто таким, які певною мірою визнані у світі, а з іншого – ураховують умови й фактори, що визначають існування конкретної держави на основі її політичного, економічного і духовного життя.

1.3. Система соціального захисту населення в Україні

В умовах воєнного стану соціально-економічна система нашої країни знаходиться в кризовому стані. Виникла необхідність докорінної перебудови механізму соціального захисту населення України. В існуючих умовах цей механізм своєчасно і в повній мірі не здатний реагувати на виниклі проблеми соціального захисту, в результаті чого кількість безробітних збільшується, заборгованість з оплати праці збільшується, рівень матеріального добробуту знижується, що призводить до посилення міграційних процесів.

Соціальний захист є формою виразу соціальної політики, спрямованої на реалізацію сукупності законодавчо закріплених правових і соціальних гарантій найважливіших соціальних прав людини і спрямована на матеріальне забезпечення певних категорій громадян із засобів держбюджету і спеціальних позабюджетних державних фондів у разі настання подій, що визначаються державою на даному етапі свого розвитку соціально значущими з метою вирівнювання соціального положення цих громадян в порівнянні з рештою членів суспільства [7].

На думку Л. Павлової, система соціального захисту – це сукупність правових, економічних, організаційних та соціальних заходів, гарантованих Конституцією України, щодо створення та забезпечення здорового соціально-економічного мікроклімату для життя та розвитку як економічно активної

частини населення, так і тих, хто опинився у складних життєвих обставинах, гарантуючи обом групам соціальну безпеку (розвиток без війни і тероризму), соціальні зобов'язані, котрі ґрунтуються на соціальній справедливості й рівності прав [23].

О. Насібова визначає систему соціального захисту населення як сукупність грошових відносин розподільчого характеру, в процесі яких формуються фонди фінансових ресурсів для компенсації наслідків соціальних ризиків, які призводять до повної або часткової втрати заробітку та спричиняють зміни матеріального становища [20, с. 39].

Створення системи соціального захисту передбачає такі напрями діяльності держави:

- забезпечення членів суспільства високим прожитковим мінімумом і наданням матеріальної допомоги тим, кому, внаслідок необхідних чинників, призупинення дії привілеїв до тих, хто їх не заслуговує;
- створення обставин для задоволення високого рівня освітніх потреб громадян в освіті, медичній допомозі;
- формування умов, котрі стимулюють громадян легально отримувати доходи для повноцінного життя за допомогою будь-яких засобів, що не суперечать закону;
- забезпечення сприятливих умов праці для найманих робітників та їхній захист від негативного впливу ринкової економіки;
- гарантування громадянських і політичних прав та свобод, які відповідають принципам правової, соціальної держави;
- захист громадян від політичного переслідування й адміністративного свавілля, забезпечення максимальної стабільності громадського життя.

Структура системи соціального захисту населення в Україні наведена на рис. 1.2. [47].

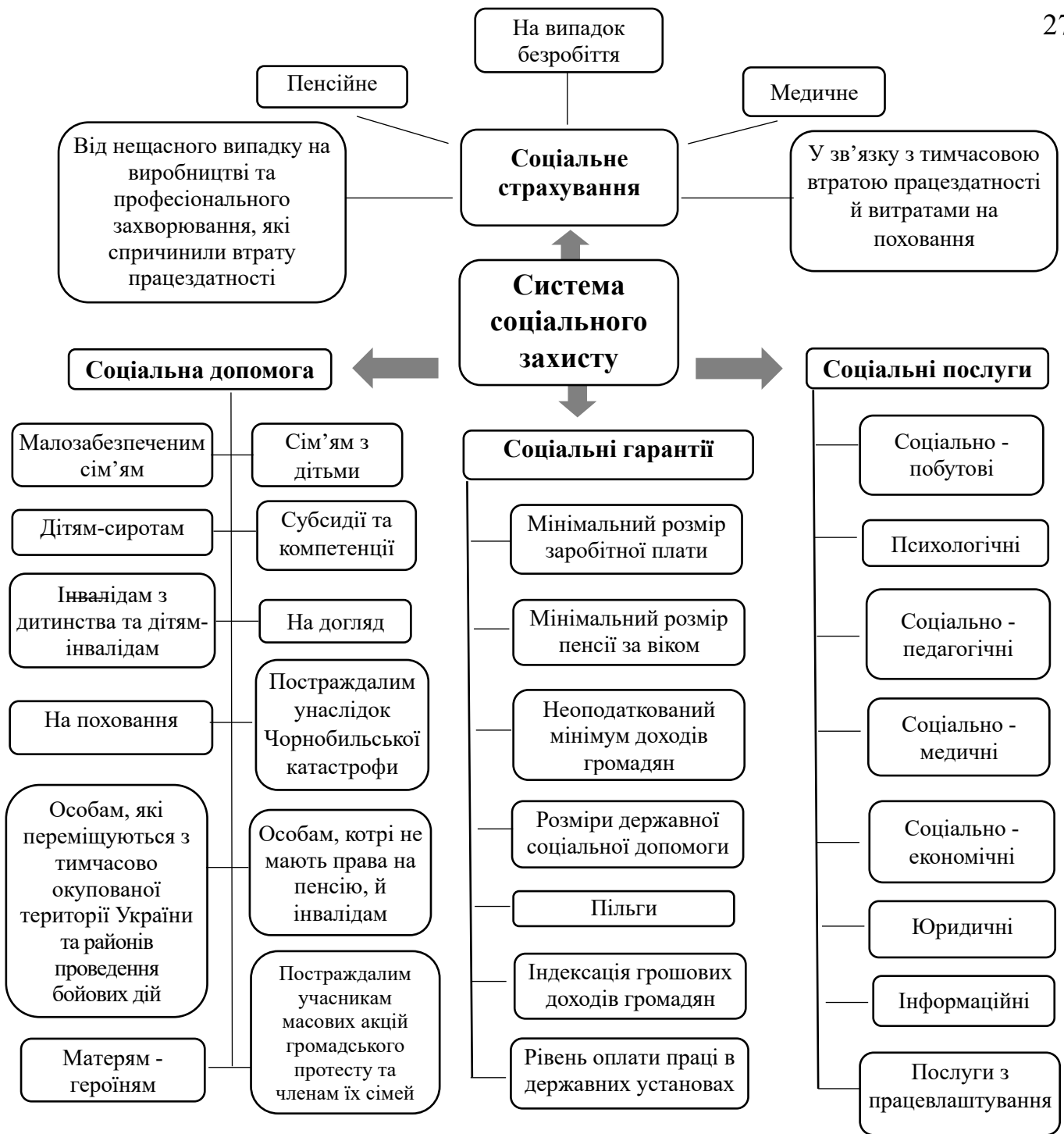

Рис. 1.2. Структура системи соціального захисту населення в Україні [47].

Загальнообов'язкове державне соціальне страхування – це система прав, обов'язків і гарантій, яка передбачає надання соціального захисту, що охоплює: матеріальне забезпечення громадян у випадку хвороби, повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості й інших випадках, передбачених законом, за рахунок грошових фондів, що формуються внаслідок сплати страхових внесків власником або уповноваженим ним органом, громадянами, а також бюджетних

та інших джерел, передбачених Законом України «Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування».

Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» [33] визначає такі його види:

1. Пенсійне страхування: пенсії за віком, по інвалідності внаслідок загального захворювання (в тому числі каліцтва, не пов'язаного з роботою, інвалідності з дитинства); пенсії у зв'язку з втратою годувальника; допомога на поховання пенсіонерів; пенсія по інвалідності внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання та ін.

2. Страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності: допомога по тимчасовій непрацездатності (включаючи догляд за хворою дитиною); допомога по вагітності та пологах.

3. Медичне страхування: діагностика та амбулаторне лікування; стаціонарне лікування; надання готових лікарських засобів та виробів медичного призначення; профілактичні та освітні заходи; забезпечення медичної реабілітації осіб, які перенесли особливо важкі операції або мають хронічні захворювання.

4. Страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності: профілактичні заходи по запобіганню нещасним випадкам на виробництві та професійним захворюванням; відновлення здоров'я та працездатності потерпілого; допомога по тимчасовій непрацездатності внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання; допомога на поховання осіб, які померли внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання;

5. Страхування на випадок безробіття: допомога по безробіттю; відшкодування витрат, пов'язаних із професійною підготовкою або перепідготовкою та профорієнтацією; дотація роботодавцю для працевлаштування безробітних, у тому числі молоді на перше робоче місце; допомога на поховання безробітного; профілактичні заходи, спрямовані на запобігання настанню страхових випадків.

6. Інші види страхування, передбачені законами України [33, ст. 1].

Отже, роль соціального страхування полягає у захисті найманих працівників та самозайнятого населення від найбільш значущих, серйозних і масштабних соціальних ризиків.

Соціальна допомога – система виплат у грошовій або натуральній формі, яка надається найменш захищеним категоріям населення. Соціальна допомога суттєво відрізняється від соціального страхування. Основна відмінність полягає у тому, що соціальну допомогу може отримати лише людина, яка опинилася у скрутному матеріальному становищі за певними критеріями, встановленими законодавчими органами влади. Натомість виплати зі соціального страхування надаються незалежно від матеріального становища за умови, що людина застрахована та сплачує єдиний соціальний внесок. Відмінність соціальної допомоги від соціального страхування:

- фінансування та виплати соціальної допомоги забезпечуються державним та місцевими бюджетами, тобто державна соціальна допомога фінансується не зі страхових відрахувань, а з податкових надходжень;
- надається найменш захищеним і найбільш нужденним категоріям населення;
- розмір допомоги не пов'язаний з попередніми доходами і не залежить від раніше сплачених страхових внесків;
- надається лише у випадку неможливості для одержувача самостійно вийти із скрутного становища за рахунок власних доходів і майна;
- розмір соціальної допомоги, на відміну від виплат по соціальному страхуванню, визначається виходячи зі ступеня бідності об'єкта допомоги та наявних ресурсів [52].

До державної соціальної допомоги належать допомоги:

1. Сім'ям з дітьми (у зв'язку з вагітністю та пологами; за народження дитини; з догляду за дитиною до трирічного віку; за усиновлення дитини; на дітей одиноким матерям; на дітей, над котрими встановлено опіку чи піклування).

2. Малозабезпеченим сім'ям (грошова щомісячна допомога сім'ї, середньомісячний сукупний дохід якої менший від прожиткового мінімуму для сім'ї).

3. Інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам (інвалідам з дитинства I, II, III груп; на дітей-інвалідів до 18 років; надбавка на догляд за дитиною-інвалідом віком до 6 років; надбавка на догляд за дитиною-інвалідом від 6 до 18 років; надбавка на догляд за інвалідом з дитинства підгруп А, Б – I групи; одиноким інвалідам з дитинства II і III груп, які потребують постійного стороннього догляду).

4. Особам, котрі не мають права на пенсію, й інвалідам (допомога на догляд малозабезпеченим інвалідам підгруп А,Б – I групи; священнослужителям, 38 церковнослужителям; на догляд одиноким малозабезпеченим особам (окрім інвалідів I групи); інвалідам I, II, III груп; особам, які досягли віку, що дає право на призначення допомоги, – 63 роки).

5. Компенсаційні виплати та допомоги громадянам, котрі постраждали у зв'язку з Чорнобильською катастрофою.

6. Компенсація за оплату електроенергії, газу та центрального опалення житла.

7. Тимчасова державна допомога дітям, батьки яких ухиляються від сплати аліментів, не мають можливості утримувати дитину або місце проживання яких невідоме.

8. Соціальна допомога на дітей-сиріт, позбавлених батьківського піклування, грошове забезпечення батькам-вихователям і прийомним батькам.

9. Допомога на догляд (щомісячна грошова допомога малозабезпеченій особі, яка проживає разом з інвалідом I чи II групи, котрий став таким унаслідок психічного розладу і за висновками лікарської комісії медичного закладу потребує постійного стороннього догляду, на догляд за ним).

10. Субсидія для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг.

11. Допомога на поховання (особам, котрі не були застраховані в системі загальнообов'язкового страхування, – студенти, учні профтех. училищ та ін.) тощо.

Невід'ємною складовою системи соціального захисту є також система соціальних послуг. Соціальні послуги, згідно до Закону «Про соціальні послуги» – це дії, спрямовані на профілактику складних життєвих обставин, подолання таких обставин або мінімізацію їх негативних наслідків для осіб/сімей, які в них перебувають. Особі/сім'ї можуть надаватися одна або одночасно декілька соціальних послуг. Складні життєві обставини – обставини, що негативно впливають на життя, стан здоров'я та розвиток особи, функціонування сім'ї, які особа/сім'я не може подолати самостійно (чинники, що можуть зумовити складні життєві обставини: похилий вік; часткова або повна втрата рухової активності, пам'яті; невиліковні хвороби, хвороби, що потребують тривалого лікування; психічні та поведінкові розлади, у тому числі внаслідок вживання психоактивних речовин; інвалідність; бездомність; безробіття; малозабезпеченість особи; поведінкові розлади у дітей через розлучення батьків; ухилення батьками або особами, які їх замінюють, від виконання своїх обов'язків із виховання дитини; втрата соціальних зв'язків, у тому числі під час перебування в місцях позбавлення волі; жорстоке поводження з дитиною; насильство за ознакою статі; домашнє насильство [25].

Соціальні послуги поділяються на послуги, спрямовані на:

1) соціальну профілактику – запобігання виникненню складних життєвих обставин та/або потраплянню особи/сім'ї в такі обставини;

2) соціальну підтримку - сприяння подоланню особою/сім'єю складних життєвих обставин;

3) соціальне обслуговування - мінімізацію для особи/сім'ї негативних наслідків складних життєвих обставин, підтримку їх життєдіяльності, соціального статусу та включення у громаду [25 , ст. 16, п.1].

Базовими є такі соціальні послуги: 1) догляд вдома, денний догляд; 2) підтримане проживання; 3) соціальна адаптація; 4) соціальна інтеграція та

реінтеграція; 5) надання притулку; 6) екстрене (кризове) втручання; 7) консультування; 8) соціальний супровід; 9) представництво інтересів; 10) посередництво; 11) соціальна профілактика; 12) натуральна допомога; 13) фізичний супровід осіб з інвалідністю, які мають порушення опорно-рухового апарату та пересуваються на кріслах колісних, порушення зору; 14) переклад жестовою мовою; 15) догляд та виховання дітей в умовах, наближених до сімейних; 16) супровід під час інклюзивного навчання; 17) інформування; 18) медіація [25, ст. 16, п.6].

Необхідною умовою функціонування ефективної системи соціального захисту є наявність державних соціальних гарантій. До них, згідно зі Законом «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» (2000 р.) [30], належать: – мінімальний розмір заробітної плати; – мінімальний розмір пенсії за віком; – неоподаткований мінімум доходів громадян; – розміри державної соціальної допомоги та інших соціальних виплат. Побудова дієвого соціального захисту на підставі високих соціальних стандартів і гарантій, як складової соціальної політики держави, є передумовою забезпечення гідного рівня добробуту населення.

Отже, соціальний захист охоплює практично все населення країни, але відносно різних категорій населення можуть бути використані різні форми і механізми соціального захисту. З цих позицій система соціального захисту служить інструментом вирішення протиріч між ефективністю суспільного виробництва і соціальною справедливістю.

РОЗДІЛ 2

СУЧАСНИЙ СТАН СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ: ВІТЧИЗНЯНИЙ ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

2.1. Аналіз нормативно-правової бази України у сфері соціального захисту населення

Соціальний захист як ключовий складник соціальної політики держави офіційно завжди визнавалася в Україні одним із пріоритетних. Держава як суб'єкт реалізації соціальної політики у сфері нормативного забезпечення повинна гарантувати можливість ефективної взаємодії соціальних груп та інших елементів соціальної структури як суспільно впорядкованого і суспільно захищеного системного процесу, тобто забезпечувати ефективну соціальну політику в масштабах країни. Нормативно-правова база України у сфері соціального захисту населення почала формуватися ще у 1990 р. і пройшла чотири етапи розвитку.

Перший етап (1990 – 1995 рр.). У цей період відбувалося зародження системи соціального захисту незалежної України. Прийняті нормативні акти мали на меті встановлення державних соціальних гарантій для існуючих на той час пільгових та найбільш соціально незахищених категорій населення. Прийняті нормативні акти ґрунтувались на різних підходах серед яких – домінування пільг та соціальних виплат, які часто підміняли належний рівень заробітної плати та матеріального забезпечення.

Другий етап (1996 – 2000 рр.) характеризується подальшим розвитком української системи соціального захисту і розпочинається з прийняття Конституції України (1996 р.) [11] та Закону України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» (2000 р.) [30]. Цей закон став першим кроком у систематизації всієї діяльності держави у сфері соціального захисту населення. На його основі почала формуватися система соціального захисту, шляхом запровадження механізмів реалізації соціальних прав громадян. У цей

період було прийнято також ряд законів, які сформували основи українського законодавства про загальнообов'язкове державне соціальне страхування, спрямоване на встановлення спеціального соціального захисту щодо окремих категорій осіб, які мають певні заслуги, здобуті в період професійної діяльності. Перевага надавалася грошовій формі здійснення соціального захисту, а основним її видом були пільги та соціальні виплати.

На третьому етапі (2000 – 2008 рр.) продовжується удосконалення існуючої системи соціального захисту. До основних законодавчих актів цього періоду відносяться Закони України: «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням» від 18.01.2001 р. №2240-III (втратив чинність 01.01.2015) [34]; «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні» від 06.10.2005 р. №2961-IV [43], «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 р. № 2402-III [39], «Про державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям з інвалідністю» від 16 листопада 2000 р. № 2109-III [32] та ін. Переважна більшість прийнятих на третьому етапі актів законодавства була орієнтована на реалізацію основних положень Закону України «Про державні соціальні стандарти та соціальні гарантії» і зокрема на встановлення нових видів соціальних виплат для найбільш соціально незахищених категорій громадян. Найважливішою подією третього періоду стало прийняття у 19.06.2003 р. Закону України «Про соціальні послуги», який створив основу для розвитку системи соціальних послуг як одного з нових видів соціального захисту.

Четвертий етап (2008 – 2016 рр.) характеризується імплементацією європейських цінностей у систему соціального захисту України. У цей період прийняті законодавчо-нормативні акти з використанням європейських підходів до розвитку системи соціального захисту, спрямованих на подальше розширення застосування соціальних послуг. Так, виходячи із законодавчо встановлених у попередні етапи стандартів, у новому законодавстві передбачалося створення необхідних передумов та інфраструктури для надання соціальних послуг різним категоріям громадян, що опинилися у складних життєвих обставинах. Прийняті

законодавчо-нормативні акти можна об'єднати у декілька груп: спрямовані на соціального захисту дітей та молоді; спрямовані на піклування держави про найбільш соціально вразливі категорії населення; спрямовані на запровадження нових підходів до соціального захисту окремих категорій громадян; спрямовані на врегулювання деяких питань матеріального забезпечення діяльності та соціального захисту представників окремих професій.

Узагальнюючи вищезазначене можна стверджувати, що в українському законодавстві з соціального захисту використовуються різні заходи: державні соціальні гарантії; державна соціальна допомога; пільги за соціальною ознакою; матеріальна/грошова допомога; матеріальна/грошова компенсація; пільги за професійною ознакою; соціальні послуги; соціальний супровід та ін. [57].

Усю нормативно-правову базу у сфері соціального захисту населення доцільно розглядати за групами:

1 група – Міжнародні документи: Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод; Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю; Європейська соціальна хартія (переглянута); Декларація з проблем старіння; Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми; Європейська декларація по охороні психічного здоров'я; Декларація з проблем старіння.

2 група – нормативно-правові документи, що визначають основні соціальні стандарти та нормативи в Україні. Процес формування соціальних стандартів та створення системи соціальних стандартів, гарантій та нормативів розпочався в державі ще у 1999 році із прийняттям Закону України «Про прожитковий мінімум» [42] та у 2000 році Закону України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» [30]. Відповідно до останнього закону основними державними соціальними гарантіями є: мінімальний розмір заробітної плати; мінімальний розмір пенсії за віком; неоподатковуваний мінімум доходів громадян; розміри державної соціальної допомоги та інших соціальних виплат. Упродовж багатьох років у державі спостерігається спрямованість нормативно-правового регулювання в бік пом'якшення законодавства щодо відповідальності при порушенні норм соціальної нерівності.

3 група: нормативно-правові документи з питань соціального захисту сімей з дітьми. В Україні держава встановлює гарантований рівень матеріальної підтримки сімей із дітьми шляхом надання державної грошової допомоги з урахуванням складу сім'ї, її доходів та віку дітей. Держава щомісяця надає матеріальну підтримку понад 1.5 млн малозабезпеченим українським родинам, що регулюється Законами України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» (1992 р.) [29] (допомога у зв'язку з вагітністю та пологами, допомога при народженні дитини, допомога на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування, допомога на дітей одиницями матерям, допомога при усиновленні дитини, допомога особі, яка доглядає за хворою дитиною), «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» (2000 р.) [28], «Про охорону дитинства» (2001 р.) [39].

4 група: нормативно-правові документи, що визначають державні соціальні пільги для громадян та встановлюють механізми їх забезпечення. Це питання регулюють такі Закони, як: «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» (1993 р.) [44]; «Про основні принципи соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні» (1993 р.) [38]; «Про пенсійне забезпечення» (1991 р.) [40], «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» (1992 р.) [41], «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» (1991 р.) [45]. До пільгових категорій громадян в Україні належать: ветерани війни; ветерани військової служби, ветерани органів внутрішніх справ, а також вдови (вдівці) померлих ветеранів зазначених служб; звільнені зі служби за віком або за вислугою років військовослужбовці Служби безпеки України, працівники міліції тощо; пенсіонери; звільнені з військової служби особи, які стали інвалідами під час проходження військової служби; реабілітовані громадяни, які стали інвалідами внаслідок репресій або є пенсіонерами; громадяни, що постраждали внаслідок чорнобильської катастрофи, 1 – 2 категорії, дружини, чоловіки і діти померлих громадян, смерть яких пов'язана з чорнобильською катастрофою; діти війни та інші громадяни.

5 група: нормативно-правові документи з питань соціального захисту інвалідів. Соціальні та фінансові відносини між суспільством, державою та інвалідами регулюються кількома нормативно-правовими актами. У Законах України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» (1991 р.) [36], «Про державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям з інвалідністю» (2000 р.) [31] та «Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю» (2004 р.) [32] визначені розміри державної соціальної допомоги, строки її виплати, порядок звернення за її призначенням, джерела покриття витрат на виплату допомоги.

6 група: Нормативно-правові документи, що регулюють інші питання соціальної сфери: Закони України «Про зайнятість населення» (2012 р.) [35]; «Про соціальні послуги» (2019 р.) [25], «Про основні засади молодіжної політики» (2021 р.) [37]; «Про благодійну діяльність та благодійні організації» (2012 р.) [27]; «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» (2011 р.) [26] та ін.

Важливим в процесі ефективного соціального захисту громадян України стало оновлення законодавства про соціальні послуги. Якими є підстави для визнання осіб і сімей такими, що вимагають соціальних послуг; що означає поняття «складні життєві обставини»; хто повинен надавати соціальну допомогу і яким є єдиний порядок її надання. Ці та інші аспекти прописані в новому Законі України «Про соціальні послуги», який набув чинності 28 квітня 2019 року [25]. Цей Закон вводить безліч нововведень як в системі організації, так і в системі надання цих послуг, наголошується на посиленні їхньої адресності та прозорості. Зокрема основними нововведеннями є:

– повноваження розподіляються між органами державної влади та місцевого самоврядування – законом визначено три рівні відповідальних органів: державний (Міністерство соціальної політики, Державна соціальна служба), регіональний (обласний, м. Київ та Севастополь), місцевий (місто обласного значення, район, ОТГ);

– вводяться базові соціальні послуги – 17 соціальних послуг, отримання яких гарантується на місцевому рівні кожному громадянину. До них відносять: догляд вдома, денний догляд; підтримане проживання; соціальна адаптація; соціальна інтеграція та реінтеграція; надання притулку; екстрене (кризове) втручання; консультування; соціальний супровід; представництво інтересів; соціальна профілактика; натуральна допомога; супровід під час інклюзивного навчання; медіація тощо;

– запроваджується ведення випадку – структурована система надання соціальних послуг, яка починається з аналізу заяви та оцінки потреб і закінчується оцінкою якості надання послуг;

– передбачаються екстрені (кризові) соціальні послуги – послуги, які надаються невідкладно у зв'язку з загрозою життю та здоров'ю та до яких не застосовується ведення випадку;

– запускається Реєстр отримувачів і надавачів соціальних послуг – автоматизована система, яка полегшить організацію роботи щодо надання соціальних послуг;

– створюється класифікатор соціальних послуг – нормативно-правовий акт Міністерства соціальної політики, який визначає перелік соціальних послуг, що надаються відповідно до Закону (Класифікатор затверджений Наказом Міністерства соціальної політики №429 від 23.06.2020) [25].

Основними цілями нормативно-правового забезпечення в сфері соціального захисту є: максимальне збереження фізичного, інтелектуального, духовно-етичного потенціалу країни; формування ефективної системи трудової мотивації, яка відповідає вимогам сучасного ринку праці; створення інституціональних і соціально-економічних передумов для реалізації громадянами, різними суспільними прошарками і групами населення своїх потреб та інтересів, прояву своєї активності й розкриття особистості.

Отже слід зазначити, що в нашій державі існує безліч законів, підзаконних актів, розпоряджень та наказів, які регламентують соціальний захист різних соціально незахищених верств населення. В них чітко вказуються усі категорії

населення, які відносяться до соціально незахищених та усі їхні права та обов'язки. Проте аналіз нормативно-правової бази з предмета дослідження дає підстави стверджувати, що ефективність цих законів на сьогодні не є достатньою. Низка практичних проблем досить чітко проявляється при визначенні потреб у соціальних послугах на рівні адміністративно-територіальних одиниць, громад. Забезпечення адресності соціальної допомоги у вигляді пільг та компенсацій і соціальних послуг ускладнюється відсутністю чітких та прозорих механізмів багаторівневого планування, а також механізму визначення актуальних потреб населення в соціальних послугах.

2.2. Зарубіжний досвід щодо функціонування системи соціального захисту населення

Стан сучасної соціально-економічної ситуації актуалізує потребу у спрямуванні процесу модернізації системи соціального захисту населення на засадах підходу, де соціальна політика держави повинна бути розрахована не лише на окремі категорії громадян, що безпосередньо потребують захисту, а й на потенційно можливий розвиток економіки, стимулювання трудових зусиль кожної працездатної особи у суспільстві. Соціальна політика потребує серйозної модернізації, насамперед у її функціональних виявах, які б мали більш чітко спрямовуватись на наближення соціального розвитку в Україні до європейських стандартів в умовах очевидної необхідності посилення ефективності використання бюджетних інструментів та зумовлює ґрунтовне висвітлення сучасних підходів у реалізації системи соціального захисту та окреслення пріоритетних напрямів її реформування на основі аналізу досвіду зарубіжних країн.

Згідно зі звітом Європейської комісії, у країнах-членах ЄС домінують чотири основні моделі соціального захисту: континентальна,

англосаксонська, скандинавська і південноєвропейська [62]. Під моделлю соціального захисту розуміються сформовані принципи організації та функціонування програм соціального забезпечення.

У Німеччині, Бельгії та Австрії соціальний захист здійснюється через систему соціального страхування, тобто в них діє страхова модель соціального захисту. У своїй статті Гонтар З. Г. [4, с. 37] розглядає сучасні підходи до здійснення політики соціального захисту деяких європейських країн із соціально орієнтованою економікою. Так, автор зазначає, що система соціального захисту в Німеччині за міжнародними стандартами виглядає достатньо потужною. Її підвалини сформовані з незалежних систем соціальних гарантій, що фінансуються з відрахувань із заробітної плати. Система соціального захисту в Німеччині регламентується соціальним кодексом (SGB). В основу системи соціального захисту покладено принцип страхування. Це означає, що право на соціальну допомогу в Німеччині мають усі застраховані особи.

Система соціального захисту в Німеччині включає обов'язкове страхування здоров'я, обов'язкове пенсійне страхування, обов'язкове страхування від нещасних випадків, страхування довгострокового догляду та страхування на випадок безробіття. Фінансування системи здебільшого забезпечується завдяки страховим внескам економічно активного населення, роботодавців і податкових пільг. Соціальне забезпечення осіб, які не в змозі самостійно робити відрахування, здійснюється завдяки бюджетним дотаціям. Усі зібрані кошти акумулюються в галузевих соціальних фондах. Соціальне страхування в Німеччині є обов'язковим. Це дозволяє компенсувати солідарний підхід, зрівняти соціальні послуги для осіб з різним рівнем доходу, а також забезпечити потрібну допомогу тим, хто не здатний отримати її за допомогою участі в системах добровільного страхування через низькі або відсутні доходи. Залежно від галузі страхування функції соціальних страхових фондів можуть виконувати як державні, так і приватні організації.

Німеччина досягла дуже високих стандартів життя і має всесторонню систему соціального захисту [4, с. 38].

Бельгії притаманна консервативна (континентальна, європейська, інституційна) модель, яка насамперед спрямована на ринок і страхування. Ця модель базується на принципі досягнень особи, де праця визначає подальше соціальне забезпечення. Проблеми виникають у тих верств населення, які не зайняті та не підлягають страхуванню. Вони змушені розраховувати на місцеві благодійні органи та суспільну допомогу, зазвичай незначну. Бюджетні відрахування і страхові внески працівників і роботодавців фактично однакові, головними ланками розподілу є як державні, так і приватні соціально-страхові фонди [62, с. 123].

Як наголошує О. Тищенко, у Бельгії за допомогою соціального страхування та державного соціального забезпечення формуються досить значні фінансові ресурси, які досягають 30% ВВП [56, с. 127]. У Бельгії соціальне страхування є вагомою складовою системи соціальної безпеки та фінансується за принципом соціальної солідарності: державою – 20 %, роботодавцями – 32-38 %, працівниками – 13,07 %. Всі кошти акумулюються в Національній службі із соціальної безпеки, які розподіляються в такі суспільні інститути, як Національна пенсійна служба, Національна служба зайнятості, Національна служба оплати щорічних відпусток, Фонд страхування від нещасних випадків на виробництві, Фонд страхування від професійних захворювань, Національний інститут страхування від захворювань та інвалідності, Федеральне агентство дитячих допомог [56].

Швеція – соціально-демократична держава загального добробуту зі скандинавською моделлю соціального захисту. Ця модель ліквідує соціальну нерівність і захищає всіх, бо всі люди мають однакову цінність. Держава проводить соціальну політику для вирівнювання доходів населення, підтримки загальної зайнятості. Солідарність у суспільстві видається найбільшою цінністю Швеції. Виплати здійснюються з податків, якими наповнені державний і місцевий бюджети. Слід зазначити, що головною

ознакою скандинавської моделі є універсальна система соціального захисту. Важлива умова реалізації цієї моделі – зайнятість, що забезпечується державою. Політика держави спрямована на те, щоб підвищити рівень життя бідних прошарків населення, забезпечити умови для повної зайнятості, підтримувати розвинуту систему соціального забезпечення. Ідеал вбачається в тому, щоб скоротити існуючу соціальну нерівність через надання соціальних послуг у найважливіших сферах життя. Фінансування соціальних витрат здійснюється за рахунок дохідної частини бюджету. Наявний високий рівень і загальнодоступність заходів соціальної підтримки населення.

Дуже важливо те, що в європейських країнах, зокрема в Данії, завжди точно знають, яка кількість людей має потребу в соціальних послугах (також практикується скандинавська модель). Приміром, країни можуть прорахувати необхідний обсяг фінансових ресурсів, щоб «утримувати» соціальну державу.

Різні напрями соціальної роботи регламентуються своїми нормативами та стандартами. В європейському співтоваристві визначена політика пріоритетності стандартів соціального захисту, яка пов'язана з потребами особистості в матеріальних благах і послугах і фінансових ресурсах для їх реалізації. Слід зазначити, що досить поширеним є термін «європейська соціальна модель», яку можна визначити як набір принципів, цінностей, спільних для європейських країн і заснованих на переконанні, що стабільне економічне зростання має поєднуватися з постійним покращенням умов життя та праці громадян [5].

Основні тенденції сучасної соціальної політики європейських країн «Європейська соціальна модель» (European Social Model):

- відбувається зміщення акцентів від державної благодійності до переорієнтації працездатного населення в соціальному забезпеченні на використання власних сил і можливостей, зростання мотивації до праці в системах соціального захисту;

- формуються та активізуються реальні соціально-економічні умови для досягнення членами суспільства власного добробуту;

- впроваджуються принципи надання соціальних послуг на ринкових засадах;
- запроваджуються адекватні умови для соціального самозахисту і соціальної безпеки кожного члена суспільства за рахунок особистого внеску на основі саморегуляції власного потенціалу;
- домінує зваженість у створенні стабільної соціальної бази для ринкових і соціальних перетворень, у формуванні умов гарантування соціальної безпеки, у самодостатності, яка регулюється на основі особистої відповідальності кожного члена суспільства як суб'єкта;
- формується перехід від пасивної до активної політики зайнятості;
- активізуються процеси щодо забезпечення гендерних питань.

Щоб зрозуміти ідеологічну орієнтацію країни, недостатньо просто оголосити створення соціально орієнтованої держави. В європейських країнах регламентовано, зведено в єдину систему та уніфіковано всі умови й аспекти надання соціальних послуг, добре розвинуті системами соціального забезпечення.

Однак слід зазначити, що на шляху економічної інтеграції України до Європейської спільноти не варто перебирати (або копіювати) для впровадження якусь усталену модель соціальної політики, оскільки, насамперед, вона має відповідати національним інтересам України, враховуючи соціокультурний аспект розвитку української ментальності та сучасні процеси глобалізації, які змінюють вже наявні форми й моделі соціальної політики держави.

Отже, на нашу думку, модель соціально орієнтованої економіки України має виступати синтезом ліберальної, консервативно-корпоративної та соціал-демократичної моделей, при цьому має орієнтуватися на ознаки, властиві зазначеним вище моделям. Основними характеристиками новоствореної моделі соціальної політики України мають стати: підвищення добробуту населення, забезпечення високих життєвих стандартів і високого рівня якості життя; скорочення рівня безробіття, забезпечення ефективної зайнятості

населення та запобігання втраті кваліфікованих кадрів; удосконалення системи пенсійного забезпечення та соціального захисту; створення цілісної системи надання пільг, компенсацій і державної допомоги малозабезпеченим верствам населення; здійснення вартісної оцінки наявних соціальних пільг, скорочення їх фінансово незабезпеченої частини; забезпечення адресності надання пільг унаслідок різкого спрощення механізмів отримання таких пільг категоріям населення, які їх потребують; удосконалення системи надання пільг за професійною ознакою, їх персоніфікація, установлення зв'язку з фінансовим і майновим станом пільговиків; підвищення рівня конкурентоспроможної національної економіки на засадах інноваційної моделі розвитку та реалізація ефективної державної антикорупційної політики; забезпечення зростання рівня доходів громадян випереджаючими темпами порівняно з інфляцією, яке дало б змогу підвищити платоспроможний попит населення; підвищення соціальної мобільності населення.

РОЗДІЛ 3

НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ В УКРАЇНІ

3.1. Проблеми і парадокси системи соціального захисту населення в умовах війни

Повномасштабне вторгнення Російської федерації в Україну стало викликом для всіх сфер – не винятком стала і соціальна, яка опікується вразливими, малозахищеними та незахищеними категоріями населення. Військова агресія Росії проти України спричинила ряд проблем не тільки для нашої країни, а й для інших країн світу. Неналежне і неможливе взаємоузгодження імпортно-експортних операцій, зміщення ланцюгових поставок, неможливість належного експортування постійних щорічних зернових та інших сільськогосподарських культур в різні країни світу, спричинює фінансові труднощі в Україні, збільшує значно інфляційні ризики та створює продовольчу загрозу окремим імпортозалежним країнам від українських поставок [2, с. 3].

Основними внутрішніми проблемами з якими стикнулася Україна є:

- вимушена зміна місця проживання (збільшення кількості внутрішньо переміщених осіб, міграція, роз'єднання родин);
- втрата роботи через війну (безробіття, скрутне матеріальне становище);
- перешкоди в отриманні соціальних виплат (неможливість виплати пенсій та інших допомог незахищеним верствам населення на окупованих територіях);
- погіршення здоров'я населення, в тому числі психологічного;
- загрози життю та безпеці людини [53, с. 204].

Надання соціальних послуг є одним із основних напрямків системи соціального захисту нарівні з виплатою грошової соціальної допомоги. Спектр

цих послуг є досить широким – від послуг з догляду вдома, різноманітної допомоги з подолання тих чи інших складних життєвих обставин до комплексних медико-соціальних послуг, що передбачають проживання людини у спеціалізованій установі.

Люди, які отримують соціальні послуги, з тих чи інших причин (або їх комплексу) – як-от вік, самотність, захворювання, соціальні негаразди, бідність тощо – перебувають у вразливому становищі, а отже, ще менш стійкі до різноманітних криз. Людина, яка не може самостійно покинути своє помешкання або піклуватися про себе чи своїх дітей і фактично залежить від сторонньої допомоги, в ситуації військової загрози опиняється у фактично беззахисному становищі. Для сімей, у яких один чи обоє з батьків страждають від наркотичної залежності та/або мають місце складні стосунки чи насильство, ті виклики, які приносить війна, можуть бути дуже складними.

Психоневрологічні інтернати, геріатричні пансіонати для ветеранів війни і праці та інші заклади, які надають соціальні та медико-соціальні послуги із забезпеченням проживання, а також заклади інституційного догляду та виховання дітей (навчальні заклади інтернатного типу, дитячі будинки-інтернати, центри соціально-психологічної реабілітації дітей, центри реабілітації дітей з інвалідністю тощо) в умовах війни також постали перед серйозним викликом – як забезпечити всіх, хто там працює і проживає, а також по можливості продовжувати надавати належний догляд і забезпечити гідні умови проживання для своїх підопічних.

На тлі можливої воєнної загрози завчасна евакуація людей, які проживають у цих закладах, не проводилася. Проте 23 лютого Міністерство соціальної політики разом із Національною соціальною сервісною службою заявили про готовність до будь-якого розвитку подій, зокрема готовність забезпечити релокацію маломобільних груп населення з підконтрольних територій Донецької та Луганської області. Релокація мала проводитися згідно з чинним законодавством за планами, які щорічно узгоджуються з Державною службою з надзвичайних ситуацій у режимі секретності. Після релокації підопічні закладів

соціального піклування мали бути забезпечені всім необхідним і належними умовами проживання. Однак стрімкий розвиток подій і масштабний наступ російських військ одразу в кількох напрямках зашкодили втіленню цих планів.

Також у найперші дні та тижні війни держава сфокусувалася на евакуації дітей із вразливих категорій – як дітей, які перебувають у закладах інституційного догляду, так і дітей з дитячих будинків сімейного типу та з родин, які перебувають у складних життєвих обставинах. Одним із перших евакуаційних заходів, організованих органами місцевого самоврядування, стало вивезення 25 лютого дітей із центру соціально-психологічної реабілітації, що розташований на північній околиці міста Києва, в напрямку наступу армії Росії. 26 лютого з найнебезпечніших точок Донецької області до центру дитячого оздоровлення та відпочинку в іншому регіоні було евакуйовано 166 дітей із числа вразливих категорій.

За перші два тижні війни за кордон та у західні регіони було евакуйовано 2274 дітей із вразливих категорій, а також 60 прийомних сімей та 39 дитячих будинків сімейного типу. Проте станом на 14 березня майже півтисячі дітей залишалися в місцях активних бойових дій у Харківській, Сумській, Херсонській, Миколаївській, Чернігівській, Запорізькій областях. За інформацією міністерки соціальної політики Марини Лазебної, дітей, які залишалися, забезпечували всім необхідним, зокрема ліками на 1 – 1,5 місяця.

Станом на кінець березня з районів активних бойових дій у західні регіони України або за кордон (зокрема до Німеччини, Італії, Швейцарії, Туреччини) було евакуйовано більше 10 тисяч дітей із вразливих категорій, з них майже 3 тис. – із закладів інституційного догляду. Через два місяці після початку війни (станом на 25 квітня), за даними профільного міністерства, із закладів інституційного догляду за кордон було евакуйовано 3647 дітей разом із супроводжуючими особами. При цьому Міністерство соціальної політики у співпраці з МЗС активізували роботу консульських установ у країнах прибуття задля захисту прав евакуйованих дітей, зокрема їх убезпечення від незаконного усиновлення

іноземцями. За умовами їхнього проживання стежить Національна соціальна сервісна служба [15].

Станом на кінець квітня Міністерство соціальної політики продовжило працювати у режимі кризового надання соціальних послуг: рішення про їх надання приймаються протягом доби, оминаючи довгу процедуру узгодження. Стандартна процедура прийняття рішення про надання соціальних послуг передбачає проходження низки обов'язкових етапів, залученість кількох установ і по часу може займати до 10 робочих днів. Послуги надаються за рахунок коштів місцевих бюджетів, при цьому важливо також, що Міністерство соціальної політики рекомендує місцевим органам влади делегувати, за потреби, прийняття рішення про надання соціальних послуг безпосередньо тим установам, які їх надають. Спрощена процедура застосовується до різних видів послуг, зокрема і до тих, що передбачають надання місця проживання. Наразі для прийняття рішення про надання послуг достатньо лише заяви від людини, яку вона може подати навіть і після того, як її безпосередньо було влаштовано у закладі, де вона одразу може задовольнити базові потреби й отримати необхідний догляд. Потрапити до закладу за спрощеною процедурою можна і без документів – передбачається, що соціальні працівники надаватимуть допомогу з відновленням [15].

Як відомо, кінцевою метою соціального захисту є надання кожному члену суспільства, незалежно від соціального походження, національної або расової належності можливості вільно розвиватися, реалізувати свої здібності. Інша мета – підтримання стабільності в суспільстві, тобто попередження соціальної напруженості, яка виникає у зв'язку з майновою, расовою, культурною, соціальною нерівністю.

На державному рівні в системі соціального захисту зараз чітко виділяються такі групи проблем: недосконалість нормативно-правової бази щодо реформування системи соціального захисту населення; необхідність структурних змін у програмах, спрямованих на підвищення адресності соціальної допомоги, в тому числі за рахунок скасування пільг, наданих багатьом

категоріям громадян незалежно від їх матеріального становища, або встановлення там, де можливо, нового порядку надання соціальної допомоги, що базується на перевірці доходів; відсутність взаємоузгодження різних програм соціальної допомоги, наприклад програм дитячих допомог, житлових субсидій і соціальної допомоги родинам; складність переходу до єдиної системи грошових трансфертів у рамках мультипрограмної системи соціального захисту населення.

Соціальний захист працездатного, економічно-активного і економічно неактивного населення (зайнятого і безробітного) постає як захист людини – працівника і людини-власника. Щодо першого, то реформування системи соціального захисту населення України має бути зосереджене на досягненні балансу прав, обов'язків та інтересів працівників, роботодавців і держави на засадах соціальної відповідальності для якомога повної реалізації робітникам своєї здатності до високоефективної праці. Праця та її винагорода повинні стати вирішальним чинником соціальної захищеності всіх, хто бажає і може працювати. З іншого боку, для людини-власника заощадження, придбані цінні папери, нерухоме майно, інші активи повинні стати важливим джерелом, що забезпечує достойний рівень життя та соціальне благополуччя власника.

Нормативно-правове забезпечення соціального захисту саме по собі виражає лише декларування цілей, прагнення суспільства до забезпечення певного рівня добробуту його членів. Без необхідного рівня ресурсного забезпечення (певних масштабів та економічної ефективності національного виробництва) формується розрив між законодавчими нормами та програмними цілями соціального захисту – з одного боку, і фактично досягнутими показниками рівня, якості життя населення та характеристиками його соціальної захищеності – з іншого. В свою чергу, якість інститутів соціального захисту (до складу яких входять і нормативно правові акти та стандарти у відповідній сфері взаємодії суспільства й держави) визначає, якою мірою економічний потенціал суспільства використовується для вирішення завдань соціального розвитку і підвищення рівня соціального захисту зокрема.

Нормативно-правове інституційне забезпечення соціального захисту містить розрізненість цілі й прагнення суспільства, його уявлення про бажаний стан соціальної захищеності населення та наявних економічних можливостей, якості інститутів, що визначають, якою мірою наявні економічні можливості використовуються для вирішення завдань соціального розвитку та соціального захисту.

Сучасна Україна являє яскравий приклад суттєвого розриву між декларованими цілями і пріоритетами функціонування економіки й реальними масштабами її результатів та характером їх розподілу між соціальними групами. При цьому такі розриви відображають як об'єктивно заданими виробничими можливостями, так і особливостями та недоліками інститутів, що регламентують процедури розподілу суспільного продукту між індивідами, соціальними групами та функціональними напрямками використання. Можна сформулювати наступні суперечності модель соціального захисту населення. Перша суперечність: між декларованими (зафіксованими в законодавстві) цілями й нормами щодо соціального захисту населення – з одного боку, і реальними можливостями їх виконання, зумовленими економічною ефективністю та якістю інститутів соціального захисту – з іншого.

Друга суперечність: між об'єктивною необхідністю залучення країни до процесів міжнародної стандартизації цілей та механізмів соціального захисту – з одного боку, й специфічністю її національних умов (економічної ефективності суспільного виробництва, традицій, норм, структури потреб, інститутів, що регламентують доступ до благ і механізми відтворення їх виробництва тощо) – з іншого.

Третя суперечність: між потребами постійного підвищення рівня соціальної захищеності населення, підвищенням вимог до масштабів ресурсного забезпечення вирішення завдань соціального захисту – з одного боку, й вимогами до підтримання фінансової стабільності, високих темпів економічного зростання та збереження глобальної конкурентоспроможності національної економіки – з іншого. Суперечність проявляється, значною мірою, через двоїсту роль

соціальних програм уряду. З одного боку, розширення масштабів ресурсного забезпечення соціального захисту протидіє маргіналізації населення, нарощує його купівельну спроможність, поліпшує умови відтворення людського капіталу. Тому сприяє не лише досягненню соціальних цілей, а й підвищенню забезпеченості суспільства людським ресурсом і, відповідно, зростанню продуктивності праці.

Але, важливо зазначити, що такий вплив заходів соціального захисту проявляється, здебільшого, лише в достатньо довгостроковій перспективі. Проте в короткостроковій перспективі вплив поліпшення фінансування соціального захисту проявляється лише в змінах структури споживчого попиту: передаючи купівельну спроможність від більш заможних менш заможним збільшує частку товарів, що входять до споживчого кошику бідних і зменшує – частку тих благ, що купують заможні). Проте з іншого боку, розширення ресурсного забезпечення соціального захисту безпосередньо збільшує потреби державного бюджету, примушуючи шукати додаткових надходжень, підвищуючи податковий тиск на бізнес. Результатом цього можуть стати зменшення економічної активності підприємців (згорання виробництва та інвестиційної діяльності), отже зменшення бази оподаткування, що в свою чергу, підштовхує уряд до інфляційного фінансування соціальних видатків. Інфляція, знецінюючи номінальні доходи, знов ставить перед урядом завдання індексації соціальних стандартів і нормативів, отже – спонукає до розширення ресурсної бази [1, с. 25].

Четверта суперечність: між двома альтернативними баченнями зростання масштабів заходів із соціального захисту населення і збільшення охоплення населення такими заходами. Перше бачення, яскраво проявляється в цільових і контрольних показниках діяльності державних установ, відповідальних в Україні за реалізацію політики соціального захисту населення. Воно передбачає, що зростання рівня охоплення населення державними заходами соціального захисту та збільшення обсягів благ, наданих соціально вразливим верствам для поліпшення їх соціально-економічного становища сприймаються позитивно. Проте таке сприйняття ігнорує обернений бік таких процесів: соціальний захист

слугує альтернативою механізмам суспільного саморегулювання і, водночас, проявом неспроможності стихійних механізмів економічного регулювання забезпечити прийнятні для більшості населення параметри врівноваження товарних, ресурсних і фінансових ринків.

В Україні система соціального захисту відіграє роль захисту й гарантування мінімальних економічних можливостей для виживання широких верств населення, відповідно, характеризується порівняно високим охопленням (значна частина населення, в тому числі зайняті на навіть кваліфіковані працівники залежать від виконання соціальних функцій держави для задоволення навіть своїх потреб) [49]. Для інтеграції України в Європейські соціально-економічні процеси, її система соціального захисту має якісно змінитись, вийти на етап розвитку, коли результатом її функціонування буде не розширення охоплення населення заходами компенсації наднизьких доходів, а звільнення широких верств населення від залежності від державної допомоги, перетворення населення на інвесторів у людський капітал.

Про недостатній рівень використання наявних економічних можливостей для поліпшення якості соціального захисту населення свідчить і падіння довіри населення до органів державної влади зокрема і суспільних інститутів загалом. Незадовільний стан соціальної захищеності особи посилює взаємну недовіру між найманими робітниками і роботодавцями, іншими суб'єктами економічних відносин та державою, переводить взаємодію між ними із площини соціального партнерства в стан антагоністичного протистояння і боротьби, породжує зростання невдоволеності змістом відносин у системі «людина-влада», основою якої слугує зневажання потреб та інтересів широких верств населення.

Слід наголосити, що зміст відносин у системі «людина-влада» визначається авторитетом і репутацією останньої та тісно пов'язаний з таким феноменом як довіра до її інститутів. Якщо довірою не наділяються різні професійні та соціальні групи, якщо суспільство не відчуває довіри до влади, а вона відповідає йому взаємністю, якщо підприємці не довіряють один одному, то суспільний капітал, замість того, щоб примножуватися, руйнується [48, с. 7].

Оскільки світосприйняття людей переносить образ довіри до влади та умови, в яких протікає їх життєдіяльність, то погіршення або поліпшення соціальної захищеності населення відповідно знижує або підвищує довіру до владних структур.

Зростання економічної ефективності в Україні тягне за собою збільшення масштабів перерозподілу ВВП через доходи зведеного бюджету. Обґрунтуванням цього вступає прагнення поліпшити рівень соціального захисту та поширити плоди зростання на соціально вразливі верстви населення. Проте в умовах кричущої неефективності використання ресурсів бюджету і позабюджетних фондів, що використовуються для вирішення завдань соціального захисту, таке розширення урядового втручання спричиняє пришвидшення темпів інфляції. Це, в свою чергу, підштовхує до подальшого посилення тиску на бізнес та погіршує стимули до інвестиційної діяльності, руйнуючи підвалини зростання продуктивності суспільної праці. Надалі уряд змушений вдаватись до подальшого розширення бюджетного перерозподілу вже для компенсації скорочення бази оподаткування.

Принципова причина потрапляння України в таке замкнене коло пов'язана з низькою якістю інститутів соціального захисту, з їх неспроможністю забезпечити економічну віддачу від соціальних видатків, перетворити останні на ефективні інвестиції в людський капітал. Відповідно, маніпулювання лише масштабами ресурсного забезпечення соціального захисту, без якісних змін принципів та пріоритетів їх використання прирікає суспільство на стагнацію: доки фінансування соціального захисту відіграє в суспільстві виключно роль фінансового тягаря для бізнесу, воно або буде відчувати хронічну нестачу ресурсів, або зумовлювати інфляцію й придушувати економічне зростання. Видатки на соціальний захист мають відігравати роль прибуткових інвестицій в людський капітал, відповідно, має бути забезпечено їх ефективне адміністрування, контроль має бути спрямований на оцінку соціальної віддачі таких видатків, а їх розподіл має бути конкурентним.

Проявом суперечності між потребами в зростанні рівня соціальної захищеності населення і вимогами до підтримання фінансової стабільності вистає функціонування пенсійної системи України. Сукупність демографічних, економічних і соціально-політичних факторів зробили її функціонування дефіцитним. Останнім часом під тиском жорстких фінансових обмежень, до запровадження яких підштовхують український уряд західні кредитори були посилення обмеження щодо доступу до пенсійних виплат (за ознакою віку, стажу, розмірів заробітків тощо). Проте досі реформи пенсійної системи замість посилення індивідуалізації форм пенсійного захисту, створення конкурентного ринку, де за заощадження працюючих (пенсійні внески) конкуруватимуть пенсійні фонди, для яких можливість залучення заощаджень виникає лише за дотримання гідного рівня ефективності управління фінансовими активами, зберігається монополія пенсійного фонду, спроби створення накопичувальної системи залишаються на рівні декларацій, а працюючі практично позбавлені власності на свої заощадження. В результаті, формується нежиттєздатний симбіоз солідарної й страхової пенсійної систем, в якому фінансові інститути обслуговують лише власні потреби, проте ніяк не підконтрольні суспільству.

Саме через відсутність конкуренції фінансових інститутів (пенсійних фондів) за заощадження громадян суспільство й вимушене приймати як даність проблему обмеженості фінансових можливосте Пенсійного фонду, який, незважаючи на масштабні дотації з державного бюджету, дозволяє забезпечувати розмір мінімальної пенсії за віком менший рівня мінімальних соціальних стандартів. Негативними наслідками низького рівня пенсійного забезпечення та наявності спадної тенденції його економічної безпеки є поширення бідності серед пенсіонерів, а також значна кількість працюючих пенсіонерів. Насамперед бідність пенсіонерів спонукає частину цієї частини населення працювати доки їм дозволяє фізичний та психологічний стан. Низький стан соціальної захищеності пенсіонерів належать до чинників невисокої народжуваності серед молодих поколінь, оскільки останнє змушене утримувати своїх батьків-пенсіонерів і при низьких власних доходах не має можливості мати другу, третю дитину [49].

Низький рівень соціальної захищеності людини у сфері оплати праці, спричиняє наростання негативних процесів у суспільстві. До найбільш яскраво виражених з них належить бідність працюючого населення, яка значною мірою породжена переважанням суто ринкових методів регулювання суспільних відносин. Низький рівень доходів спричиняє низький рівень споживання і заощаджень, деградацію носіїв робочої сили, негативні зміни в людському капіталі України. У свою чергу, низький рівень споживання обертається скороченням кількісних та якісних параметрів сукупного попиту, що звужує внутрішній ринок та обсяги інвестицій, і як наслідок – низькі темпи економічного зростання, падіння ефективності суспільного виробництва, якості продукції, її низька конкурентоздатність. У кінцевому підсумку низькі доходи громадян та низький рівень їх соціальної захищеності. Суспільно-неприйнятний рівень соціальної захищеності працівників унеможливує розширене відтворення людських ресурсів, погіршення їх кількісних і якісних параметрів, породжує трудову міграцію економічно активних працівників за межі нашої держави, дефіцит кваліфікованої робочої сили.

Перехід значної частини людей з високим освітнім рівнем і високими соціальними орієнтирами до групи, яка отримує мінімальні доходи, звужує перспективні можливості формування особистості, розвитку інтелектуального і економічного потенціалу суспільства. Середній клас, сформований у процесі реформ, зокрема в результаті приватизації, незначний і не справляє належного впливу на розвиток суспільства. Відсутність потужного малого і середнього підприємництва в Україні унеможливує формування його суб'єктами власної соціальної захищеності та членів своєї родини. Створюючи робочі місця, вони забезпечують найманих працівників відповідним заробітком, що є основою для соціального захисту останніх. З іншого боку, низький рівень соціальної захищеності у сфері соціально-трудова відносин є однією з причин кризи мотивації до високопродуктивної праці, появи неефективних працівників, неповне використання трудового потенціалу суспільства, зниження ролі праці [49].

Таким чином, стан та наслідки війни в Україні неминуче відобразилися та значно погіршили і без того складний соціально-економічний стан країни. Ще

більш незахищеними стали діти-сироти, багатодітні сім'ї, родини військовослужбовців, безробітні, пенсіонери, самотні незабезпечені люди; ще більш вразливими стали біженці та безпритульні, сім'ї полонених військовослужбовців. Економічні негаразди, військові дії негативно впливають на матеріальне становище та фінансову спроможність населення, суб'єктів господарювання. Боргова, валютна безпека погіршують фінансові можливості держави та негативно впливають на соціально незахищені верстви населення. Держава має залишатися осередком вирішення проблем соціального захисту населення, але враховуючи прагнення до створення конкурентоспроможної успішної держави, повинні бути враховані різнобічні умови для розвитку людського потенціалу. Війна та післявоєнний період потребуватимуть значних сум для відновлення психологічного та фізичного здоров'я українців, і зокрема, військових. Як ніколи, має бути чітко сформована та впроваджена політична воля, переконання українських державних діячів, допомога та підтримка високопосадовців зарубіжних країн і міжнародних організацій, навіть, приватних іноземних компаній у поступовому ефективному стратегічному просуванні України в майбутньому. Без суттєвої фінансової та матеріальної допомоги українцям важко і неможливо в сьогоденних умовах підтримати належний рівень соціалізації суспільства. Економічне зростання та успішна соціальна політика країни тісно взаємозв'язані та поєднанні зі сприятливим інвестиційним кліматом, міцними зовнішньоекономічними зв'язками, кон'юктурою ринку, забезпеченням економічної безпеки, формуванням і збереженням людського капіталу.

Неготовність українського суспільства до російської агресії проти України поглибила соціально-економічну кризу. Руйнування інфраструктури, фізичне знищення українського населення, відтік фінансового, людського капіталу унеможливорює економічне зростання країни та нівелює позитивні кроки, результати соціально-економічних реформ. Відсутність поточних та стратегічних завдань в економіці країни погіршать і без того складну ситуацію в країні.

3.2. Перспективні шляхи розвитку системи соціального захисту в Україні

Євроінтеграційний курс державної політики України потребує гармонізації та адаптації сфери соціального захисту в цілому та системи надання соціальних послуг зокрема до вимог, норм і стандартів Європейського Союзу. Вибір Європейського вектору розвитку для України означає рух у напрямку європейської цивілізаційної моделі, що передбачає складний демократичний перехід до політично організованого, відповідального суспільства нової якості, в якому поступово підвищується рівень ділової активності та політичної участі громадян, забезпечення їхніх прав і свобод, формується нова структура соціального простору. Всі ці якісні зміни у структурі та змісті громадянського суспільства неминуче детермінують зміни у формі та змісті держави, особливо в системі державного управління, що передбачає, насамперед, докорінну зміну формату спілкування держави та громадян. І підґрунтям має стати формування ефективної та результативної системи публічного управління, адекватної українським реаліям і світовим тенденціям. Державна стратегія регіонального розвитку на 2021 – 2027 роки, яка затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 5 серпня 2020 р. № 695 [8], визначає генеральний вектор сталого розвитку регіонів та розроблена відповідно до Цілей сталого розвитку України до 2030 року, затверджених Указом Президента України від 30 вересня 2019 р. № 722 [60]. Стратегічним баченням регіонального розвитку та держави в цілому є створення достатніх умов для комфортного проживання, самореалізації та розвитку громадян, підвищення якості їх життя у кожному регіоні.

Стратегічною метою державної регіональної політики до 2027 року є розвиток та єдність, орієнтовані на людину – гідне життя в згуртованій, децентралізованій, конкурентоспроможній і демократичній Україні, забезпечення ефективного використання внутрішнього потенціалу територій та їх спеціалізації для досягнення сталого розвитку країни, що створює умови для підвищення рівня добробуту та доходів громадян під час досягнення

згуртованості в соціальному, гуманітарному, економічному, екологічному та просторовому вимірах [8]. Незважаючи на те, що з 1 січня 2020 року набула чинності нова редакція Закону України «Про соціальні послуги» [25], його положення на практиці повною мірою не використовуються, а стан реалізації Стратегії реформування системи надання соціальних послуг є незадовільним.

Діюча система надання соціальних послуг в Україні є неефективною, оскільки вона: по-перше, і надалі підміняється громіздкою системою пільг, соціальних виплат, які в сучасних умовах суспільного розвитку є економічно необґрунтованими, неефективними та нераціональними; по-друге, за параметрами не відповідає вимогам, нормам і стандартам Євросоюзу, що з огляду на стратегічний євроінтеграційний курс державної політики України потребує її гармонізація та адаптація. Ключовою причиною такого стану є недосконалість нормативно-правової бази та недоліки механізмів державного управління системою надання соціальних послуг, які перебувають на стадіях розроблення, апробації або впровадження. Сформована в Україні система соціального захисту населення вимагає зміни, оскільки на даний момент більшість її заходів є пасивними, що знижує мотивацію населення до самостійного забезпечення свого матеріального благополуччя.

Важливою складовою системи соціального захисту є створення умов для того, щоб людина перш за все сама мала можливість заробити собі на життя. Через цю складову реалізуються принципи самозабезпечення та самозахисту громадян. Як свідчить досвід розвинених соціальних держав світу, які відносно успішно долають етап своєї суспільної трансформації, поєднання пасивних та активних заходів – це обов'язкова умова ефективності соціального захисту. Підвищенню рівня зайнятості економічно активної частини населення держава приділяє увагу, але цього недостатньо. Головним у цьому плані є: недопущення зростання заборгованості заробітної плати та соціальних виплат; підвищення мінімальної заробітної плати й удосконалення тарифної системи; запобігання зростанню безробіття; недопущення тіньових зарплат; скорочення масштабів бідності. В Україні функціонує масштабна реформа системи пенсійного

забезпечення, яка дає можливість суттєво збільшувати розмір пенсійного забезпечення, що надається державою та приділяється увага захисту сім'ї та боротьбі з бідністю й безробіттям [18, с. 10].

В Україні на теперешній час існують фінансові механізми, які надають можливість залучати у систему соціального забезпечення суттєві кошти за рахунок внесків на соціальне страхування. Можливості є, проте з огляду на низький розмір заробітних плат та наявність значного тіньового ринку праці залучення такого обсягу коштів у систему соціального забезпечення нині майже неможливе. Тому насамперед для нашої держави важливо застосувати досвід побудови різноманітних економічних механізмів, які є характерними для зарубіжних країн. Звернемо увагу на те, що розвиток додаткових систем соціального захисту в Україні вже відбувається. Проте пройшло не багато часу для того, щоб робити висновки щодо ефективності накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, недержавного пенсійного страхування та медичного страхування. Втім, існує незначний рівень залучення громадян до таких систем. Людей, здатних подбати про себе та власну сім'ю, – обмежена кількість. Натомість потурбуватися про соціальний захист працівника сьогодні спроможний і бізнес, оскільки «соціальний пакет» – перевага для працівника компанії. Модель соціального захисту України формується у нестабільному середовищі.

Удосконалення державного управління соціальним захистом повинне відбуватися у двох напрямках. З одного боку, соціальна держава, до якої прагне Україна, повинна виявляти турботу про своїх громадян, а з іншої – створювати механізми, які спонукають людей до активного пошуку і прагнення самим піклуватися про свій добробут. В основу моделі соціального захисту населення в Україні необхідно покласти декілька фундаментальних принципів – соціальної справедливості й відповідальності, компромісу між справедливістю та ефективністю, поєднання сили і справедливості. Ефективність моделі соціального захисту значно залежить від оптимального поєднання сили держави, її справедливості стосовно найуразливіших верств населення. Дійсно,

підвищення ефективності управління процесами розвитку регіонів можна досягти шляхом удосконалення розподілу повноважень між державною владою та владою місцевого самоврядування з метою уникнення дублювання, спрощення системи управління, її фінансового забезпечення та економії бюджетних коштів. Децентралізація влади та формування спроможних територіальних громад вимагають якісного кадрового оновлення органів місцевого самоврядування. Крім нових податкових надходжень, регіони та територіальні громади отримали доступ до потужних державних інвестиційних ресурсів – державного фонду регіонального розвитку, субвенцій на соціально-економічний розвиток територій, розбудову інфраструктури територіальних громад тощо, що вимагає від посадових осіб органів місцевого самоврядування нових навичок, знань та кардинально вищої кваліфікації у сфері довгострокового планування та проектування регіонального та місцевого розвитку.

Одним із важливих шляхів вдосконалення соціального захисту в Україні на сучасному етапі є саме розвиток мережі служб з організації соціально-побутового обслуговування інвалідів та непрацездатних громадян похилого віку вдома. Це пов'язане, зокрема, з високою вартістю утримання в стаціонарних установах для інвалідів, людей похилого віку, що пояснюється значними витратами на забезпечення матеріально-технічної бази та численного медичного адміністративно-господарського штату. Отже, для держави значно дешевше налагодити систему «домашнього» обслуговування за допомогою кваліфікованих соціальних, медичних працівників та функціонування мережі відповідних служб – відділень соціальної допомоги або територіальних центрів [19, с. 367].

На обслуговування для надання соціальної допомоги на дому приймаються одинокі непрацездатні громадяни та інваліди I і II груп, які втратили здатність до самообслуговування, за висновками медичної установи потребують побутової і медико-соціальної допомоги в домашніх умовах і не мають працездатних родичів, зобов'язаних за законом їх утримувати. Соціальний захист на місцевому рівні покликаний забезпечувати раціональне використання ресурсного

потенціалу регіону і на цих засадах вирішувати соціальні проблеми місцевого населення, дотримуючись балансу інтересів і держави, і регіонів. Органи місцевого самоврядування мають значні повноваження у сфері соціального захисту населення. У Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні» детально прописано, які саме проблеми належать до компетенції виконавчих органів сільських, селищних, міських рад. До того ж ця структура створює мережу і забезпечує розвиток бази закладів соціального захисту населення; розробляє і забезпечує виконання комплексних програм поліпшення обслуговування соціально незахищених громадян та всебічний розвиток їх обслуговування; сприяє громадським, релігійним організаціям, благодійним фондам, окремим громадянам у поданні допомоги соціально незахищеним громадянам та ін.

Таким чином, повноваження місцевих адміністрацій та органів місцевого самоврядування в сфері соціального захисту багато в чому доповнюють одне одного. В порівнянні з компетенцією виконавчих органів місцевих рад питання, які вирішуються місцевими адміністраціями, мають більш глобальний, стратегічний характер, але в будь-якому випадку спрямовані на досягнення спільної мети – створення і розвиток ефективної системи соціального захисту на місцевому рівні. Але для отримання ефективної системи соціального захисту необхідні зміни і на державному рівні, а саме удосконалення нормативно-правової бази в:

- забезпеченні заявоадресної підтримки соціально-незахищених верств населення, таким чином можливо зменшити загальну вартість програм допомоги на державному та регіональному рівнях, що є важливим моментом за обмежених фінансових умов;
- запровадженні єдиного соціального внеску з метою уніфікації страхових внесків на загальнообов'язкове державне соціальне страхування;
- передбаченні певних податкових пільг при запровадженні у життя загальнодержавних та місцевих соціальних проєктів та програм шляхом укладання соціальних контрактів на конкурсній основі;

- основі благодійності та податкового законодавства щодо стимулювання благодійної діяльності;
- діяльності недержавних громадських організацій.

Відсутня взаємодія з державними та міжнародними структурами та інформованість населення про діяльність таких організацій. Такі обставини ускладнюють розвиток недержавного сектора, але в цілому можна констатувати все більше посилення його ролі в наданні послуг соціального захисту і зростання впливу на соціальну сферу в Україні.

Отже, в процесі дослідження виявлені проблеми, які вимагають негайного вирішення: високий рівень участі держави у сфері соціального захисту та слабка участь в її функціонуванні населення; невідповідність якості послуг, які надають заклади охорони здоров'я, освіти, культури до стрімкого зростання їх вартості; бюджетне управління наявними фінансовими ресурсами як головними розпорядниками, так і окремими соціальними установами є неефективним; недостатнє використання інструментів е-врядування для надання соціальних послуг та фінансування заходів у сфері соціального захисту населення.

На підставі проведеного дослідження, ми вважаємо за доцільне, виділити наступні пропозиції щодо удосконалення системи соціального захисту населення в Україні:

- запровадження своєчасного виявлення осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах; надання пільг у розмірі, що є достатнім для забезпечення нормальної життєдіяльності особи; сприяння перепідготовці та підвищенню кваліфікації молоді, запобігання негативним проявам у молодіжному середовищі;
- створення правових та соціально-економічних умов для функціонування і зміцнення сім'ї, поліпшення демографічної ситуації, забезпечення рівних прав та можливостей чоловіків та жінок в українському суспільстві;
- вдосконалення системи соціального обслуговування – розширення переліку соціальних послуг, які надаються на місцях; розширення мережі центрів

соціальних служб з організації соціально-побутового обслуговування інвалідів та одиноких непрацездатних громадян похилого віку вдома і відділень соціально-побутової та медико-соціальної реабілітації;

- моніторинг об'єктивності стану рівня життя осіб, сім'ї, соціально уразливих груп, котрі звертаються за соціальною допомогою;

- спрощення процедур надання соціальної допомоги; посилення адресного характеру соціального захисту незахищених верств населення, цьому повинне сприяти вдосконалення методологічних підходів до визначення показників бідності, встановлення єдиних критеріїв оцінок майнового стану сім'ї для визначення права на призначення певного виду соціальної допомоги;

- вдосконалення системи підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації фахівців із соціальної роботи щодо надання соціальних послуг у сфері захисту прав осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах;

- створення мережі державних консультаційних служб із залученням громадських організацій з метою широкого інформування громадян про їх права і обов'язки у сфері надання державної соціальної допомоги;

- підвищення ролі недержавних громадських організацій у формуванні системи соціального захисту населення в Україні, покращення партнерських відносин між органами влади та громадськими організаціями для спільної координації дій; розроблення нормативно-правових основ благодійності;

- збільшення фонду оплати праці соціальних працівників для мотивації до якісного обслуговування;

- реалізація принципу адресності в наданні соціальної допомоги, застосовуючи аутсорсинг – виведення окремих видів послуг, які раніше надавалися органами влади, за межі їх впливу, шляхом укладання контрактів на надання послуг із зовнішніми виконавцями на конкурсній основі;

- впровадження стандартів якості та контролю за їх дотриманням;

- підвищення ролі громади у здійсненні публічного управління соціальною роботою шляхом налагодження та підтримки співробітництва,

розвитку існуючого потенціалу, надання допомоги заради того, щоб зробити громаду міцнішою і більш дієвою;

- передбачення певних податкових пільг при запровадженні у життя соціальних проєктів та програм;

- створення сучасної і справедливої системи адресного надання пільг і компенсацій, запровадження системи аудиту соціальних виплат, щоб унеможливити отримання соціальних пільг заможними;

- зменшення рівня безробіття шляхом покращення взаємодії навчальних закладів із підприємствами з метою поліпшення якості підготовки та підвищення кваліфікації кадрів;

- прийняття нової загальнодержавної програми зайнятості населення з пріоритетністю створення нових високотехнологічних і модернізацію існуючих робочих місць, а також з комплексом заходів, спрямованих на активізацію трудової та професійної мобільності, сприяння розвитку громадських робіт;

- удосконалення механізмів надання дотацій або запровадження інших пільгових умов для роботодавців, які забезпечують молодь першим робочим місцем, а також гарантування надання першого робочого місця випускникам навчальних закладів, підготовленим за державним замовленням;

- посилення мотивації до легальної зайнятості, сприяння зайнятості населення шляхом збереження існуючих та створення нових робочих місць на підприємствах, в установах та організаціях усіх форм власності, впровадження заходів щодо детінізації відносин у сфері зайнятості населення.

Всі перераховані заходи націлені на забезпечення належного рівня соціального захисту населення та допоможуть зменшити соціальну напруженість у суспільстві та створити умови для ефективної взаємодії між державними структурами та населенням.

ВИСНОВКИ

У магістерській роботі вирішено актуальне наукове завдання, яке полягає в обґрунтуванні теоретичних та розробці практичних рекомендацій щодо удосконалення системи соціального захисту населення в Україні, що дало можливість сформулювати ряд висновків і рекомендацій, які мають теоретичне і практичне значення. Результати, отримані у процесі дослідження, підтверджують досягнення поставленої мети і дають підстави сформулювати наступні висновки:

1. Визначено сутність, мету, завдання та основні функції соціального захисту населення. Встановлено, що у загальному вигляді під соціальним захистом населення слід розуміти державну систему програм, гарантій, пільг і послуг, що допомагають людям задовольняти соціальні, економічні, освітні, медичні потреби незалежно від працездатності індивіда, підтримувати належний рівень та якість життя, а також сприяти соціальній справедливості. Основною метою соціального захисту є забезпечення умов для нормальної життєдіяльності кожної людини, незалежно від структури потреб і інтересів, а також підтримка та захист її від дії соціальних ризиків, що досягається через реалізацію функцій соціального захисту населення та за умови дотримання певних принципів. Головними функціями соціального захисту населення є лікувальна (або реабілітаційна), яка зменшує негативні наслідки бідності в суспільстві шляхом надання здебільшого короткотермінової адресної соціальної допомоги малозабезпеченим верствам населення та запобіжна (або превентивна), яка запобігає бідності шляхом створення умов для участі громадян у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування в працездатний період.

2. Розкрито історичні аспекти розвитку системи соціального захисту населення та виділено п'ять основних етапів його розвитку кінця XIX – XX ст. Перший етап – це стан передісторії становлення соціальної держави (1800 – 1880 рр.), який знаменний ухваленням політичних рішень, що відкрили

започаткування соціального захисту. Другий етап пов'язується з початком розбудови соціальної держави та системи соціального захисту (1880 – 1914 рр.) і характеризується виокремленням такого ключового компонента, як формування та впровадження соціальної політики, результатом якої стало прийняття соціального законодавства. Третій етап – розширення соціальної політики, (1918 – 1950 рр.) ознаменувався запровадженням двох традицій щодо конституційного оформлення моделі соціальної держави: як загального поняття і як фундаментального принципу конституційного ладу. Четвертий етап – прискорення темпів розвитку соціального захисту (1960 – 1975 рр.) супроводжувався процесом формування галузі соціального права і прийняттям значної кількості міжнародних правових документів, що не тільки регулюють відносини в соціальній сфері, а й визначають мінімальні соціальні стандарти забезпечення людей. На п'ятому етапі відбувається уповільнення темпів розвитку соціальної політики (починаючи з 1980 рр.), тобто відбувається її адаптація до нових соціально-економічних умов, що в свою чергу, зумовило перегляд мінімальних соціальних стандартів в напрямку їх підвищення.

3. Охарактеризовано систему соціального захисту населення в Україні та встановлено, що до неї входять: соціальне страхування, соціальна допомога, соціальні послуги та соціальні гарантії. Зазначено, що система соціального захисту – це сукупність правових, економічних, організаційних та соціальних заходів, гарантованих Конституцією України, щодо створення та забезпечення здорового соціально-економічного мікроклімату для життя та розвитку як економічно активної частини населення, так і тих, хто опинився у складних життєвих обставинах, гарантуючи обом групам соціальну безпеку (розвиток без війни і тероризму).

4. Здійснено аналіз нормативно-правової бази у сфері соціального захисту населення та зазначено, що усі законодавчі акти доцільно розглядати за групами: 1 група – Міжнародні документи (Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод; Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю; Європейська соціальна хартія (переглянута) тощо); 2 група – нормативно-

правові документи, що визначають основні соціальні стандарти та нормативи в Україні (ЗУ «Про прожитковий мінімум», «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії»); 3 група: нормативно-правові документи з питань соціального захисту сімей з дітьми (ЗУ «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям», «Про охорону дитинства» тощо); 4 група: нормативно-правові документи, що визначають державні соціальні пільги для громадян (ЗУ «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», «Про основні принципи соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні», «Про пенсійне забезпечення» тощо); 5 група: нормативно-правові документи з питань соціального захисту інвалідів (ЗУ «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні», «Про державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям з інвалідністю» тощо); 6 група: нормативно-правові документи, що регулюють інші питання соціальної сфери (ЗУ «Про зайнятість населення», «Про соціальні послуги», «Про благодійну діяльність та благодійні організації», «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» та ін.). Зроблено висновок, що в нашій країні існує безліч законів, підзаконних актів, розпоряджень та наказів, які регламентують соціальний захист різних соціально незахищених верств населення. Проте ефективність цих законів на сьогодні не є достатньою. Забезпечення адресності соціальної допомоги у вигляді пільг та компенсацій і соціальних послуг ускладнюється відсутністю чітких та прозорих механізмів багаторівневого планування, а також механізму визначення актуальних потреб населення в соціальних послугах.

5. На основі аналізу міжнародного досвіду у сфері соціального захисту населення було визначено, що у країнах-членах ЄС домінують чотири основні моделі соціального захисту: континентальна, англосаксонська, скандинавська і південноєвропейська. У Німеччині, Бельгії та Австрії соціальний захист здійснюється через систему соціального страхування, тобто в них діє страхова модель соціального захисту. Характерною рисою для Шведської (скандинавської) соціальної моделі є попередження безробіття, а не боротьба з

його наслідками. Економічна основа цієї моделі – ефективне виробництво, повна зайнятість, сильні об'єднання роботодавців і профспілок, договірні відносини між ними, які контролюються державою. Акцентовано увагу, що на шляху до Європейської інтеграції, Україні не варто перебирати (або копіювати) для впровадження якусь усталену модель соціальної політики, оскільки, насамперед, вона має відповідати національним інтересам України, враховуючи соціокультурний аспект розвитку української ментальності та сучасні процеси глобалізації, які змінюють вже наявні форми й моделі соціальної політики держави.

6. В процесі дослідження було виявлено основні соціальні проблеми з якими стикнулась Україна в умовах війни, а саме: вимушена зміна місця проживання (збільшення кількості внутрішньо переміщених осіб, міграція, роз'єднання родин); втрата роботи через війну (безробіття, скрутне матеріальне становище); перешкоди в отриманні соціальних виплат (неможливість виплати пенсій та інших допомог незахищеним верствам населення на окупованих територіях); погіршення здоров'я населення, в тому числі психологічного; загрози життю та безпеці людини тощо. Таким чином, стан та наслідки війни в Україні неминуче відобразилися та значно погіршили і без того складний соціально-економічний стан країни. Неготовність українського суспільства до російської агресії проти України поглибила соціально-економічну кризу. Руйнування інфраструктури, фізичне знищення українського населення, відтік фінансового, людського капіталу унеможлиблює економічне зростання країни та нівелює позитивні кроки, результати соціально-економічних реформ. Відсутність поточних та стратегічних завдань в економіці країни погіршують і без того складну ситуацію в країні.

7. Запропоновано перспективні шляхи розвитку системи соціального захисту в Україні, а саме: запровадження своєчасного виявлення осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах; надання пільг у розмірі, що є достатнім для забезпечення нормальної життєдіяльності особи; створення правових та соціально-економічних умов для функціонування і зміцнення сім'ї,

поліпшення демографічної ситуації, забезпечення рівних прав та можливостей чоловіків та жінок в українському суспільстві; вдосконалення системи соціального обслуговування; спрощення процедур надання соціальної допомоги; вдосконалення системи підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації фахівців із соціальної роботи щодо надання соціальних послуг у сфері захисту прав осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах; підвищення ролі недержавних громадських організацій у формуванні системи соціального захисту населення в Україні; збільшення фонду оплати праці соціальних працівників для мотивації до якісного обслуговування; реалізація принципу адресності в наданні соціальної допомоги, застосовуючи аутсорсинг – виведення окремих видів послуг, які раніше надавалися органами влади, за межі їх впливу, шляхом укладання контрактів на надання послуг із зовнішніми виконавцями на конкурсній основі; впровадження стандартів якості та контролю за їх дотриманням; передбачення певних податкових пільг при запровадженні у життя соціальних проєктів та програм; створення сучасної і справедливої системи адресного надання пільг і компенсацій; зменшення рівня безробіття шляхом покращення взаємодії навчальних закладів із підприємствами з метою поліпшення якості підготовки та підвищення кваліфікації кадрів; прийняття нової загальнодержавної програми зайнятості населення з пріоритетністю створення нових високотехнологічних і модернізацію існуючих робочих місць, а також з комплексом заходів, спрямованих на активізацію трудової та професійної мобільності, сприяння розвитку громадських робіт; удосконалення механізмів надання дотацій або запровадження інших пільгових умов для роботодавців, які забезпечують молодь першим робочим місцем; посилення мотивації до легальної зайнятості.

Всі перераховані заходи націлені на забезпечення належного рівня соціального захисту населення та допоможуть зменшити соціальну напруженість у суспільстві та створити умови для ефективної взаємодії між державними структурами та населенням.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агафонова Н. В., Данилюк Ю. В., Приходько Х. В. Актуальні проблеми децентралізації в Україні: від європейських стандартів до національного плану дій. *Децентралізація в Україні: законодавчі новації та суспільні сподівання* / Попереднє слово Голови Верховної Ради України В. Б. Гройсмана. Київ : Ін-т законодавства Верховної Ради України, 2015. С. 10 – 63.
2. Безпаленко О. В. Вектори соціальної політики для України в умовах викликів війни. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: економіка та управління*. 2022. № 4. С. 1-8. DOI: <https://doi.org/10.54929/2786-5738-2022-4-07-04>.
3. Белова І. М., Семенишена Н. В. Суть, основні напрями та функції соціального захисту населення. *Подільський вісник: сільське господарство, техніка, економіка. Економічні науки*. 2021. Випуск 34. С. 92 – 107.
4. Гонтар З. Г. Перспективні напрями вдосконалення соціальної політики в Україні з урахуванням досвіду європейських країн. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2021. Випуск 3 (149). С. 36 – 41.
5. Гупало, О.Г. Жук О. Б. Порівняльний аналіз моделей соціальної політики держави. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2015. Вип. 25.4. С. 211 – 218. URL: https://nv.nltu.edu.ua/Archive/2015/25_4/37.pdf.
6. Денисенко Т. Становлення та розвиток системи соціального захисту населення в Україні. *Ефективність державного управління*. 2012. Вип. 33. URL: www.irbis-nbuv.gov.ua.
7. Державна політика в соціогуманітарній сфері : підручник / [авт. кол. В. А. Скуратівський, В. П. Трощинський, П. К. Ситник та ін.]; за заг. ред. В. А. Скуратівського, В. П. Трощинського. К. : НАДУ, 2010. 284 с.
8. Державна стратегія регіонального розвитку на 2021-2027 роки : Постанова Кабінету Міністрів України від 5 серпня 2020 р. № 695. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text>.

9. Дубич К. В. Соціальне забезпечення в Україні: особливості управління в радянський повоєнний період історії. *Socioпростір : міждисцип. зб. наук. пр. з соціол. та соціал. роботи.* 2012. № 3. С. 74 – 79.
10. Історія та теорія соціальної політики України: навч. посібн. / А.О. Ярошенко, Т. В. Семигіна, Н.В. Сухицька. За ред. А.О. Ярошенко. К., НПУ імені М.П. Драгоманова, 2018. 289 с.
11. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
12. Кравченко М. В. Система соціального захисту населення як об'єкт наукових досліджень. *Актуальні проблеми державного управління.* 2010. № 2. С. 41 – 47.
13. Кравченко М. В. Захист соціальний (соціальний захист). Енциклопедія державного управління : у 8 т. / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України; наук.-ред. колегія : Ю. В. Ковбасюк (голова) та ін. К. : НАДУ, 2011. Т.4. С. 270 – 271.
14. Лаврухін В. В. Державне управління у сфері соціального захисту населення: теоретичні аспекти. *Аспекти публічного управління.* 2015. № 1 – 2 (15 – 16). С. 66 – 72.
15. Ломоносова Н., Бабич К. Соціальний захист і війна в Україні (24 лютого – 30 квітня 2022). 2022. URL: <https://cedos.org.ua/researches/soczialnyj-zahyst-i-vijna-v-ukrayini-24-lyutogo-30-kvitnya-2022/>.
16. Макарова О.В. Соціальна політика в Україні: монографія. К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України. 2015. 244 с.
17. Мальований М.І. Фінансові аспекти функціонування системи соціального захисту населення в Україні: монографія. Умань: Видавець "Сочінський М. М.", 2016. 496 с.

18. Махортов Ю., Телічко Н. Інноваційні підходи до удосконалення системи управління сферою соціального захисту населення. *Проблеми інноваційно-інвестиційного розвитку*. 2018. № 17. С. 4 – 14. DOI: <https://doi.org/10.33813/2224-1213.17.2018.01>.
19. Назарова Г., Дем'яненко А., Божидай І., Назаров Н., Демченко К., Семенов, А. Організаційно-економічне забезпечення розвитку ринку соціальних послуг в Україні. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*. 2023. 2(49), 361 – 371. DOI: <https://doi.org/10.55643/fcaptr.2.49.2023.3984>.
20. Насібова О.В. Теоретичні аспекти фінансового забезпечення соціального захисту населення. *Економіка та держава*. 2019. № 8. С. 35-40. DOI: [10.32702/2306-6806.2019.8.35](https://doi.org/10.32702/2306-6806.2019.8.35).
21. Особистість і соціальні інститути в урбанізованому суспільстві: місто Дніпро : монографія : в 2 томах / В. В. Кривошеїн, О. Ю. Висоцький, В. В. Ніколенко [та ін.] ; за заг. ред. В. В. Кривошеїна. Т. 1. Дніпро, 2018. 289 с. URL: <http://dnu.dp.ua/docs/facults/fsocgum/sociologia>.
22. П'єтерс Д. Вступ до основних принципів соціального забезпечення / Денні П'єтерс; пер. з англ. А.І. Масалової. Х. : Каравела, 2002. 144 с.
23. Павлова Л. О. Політико-економічний аналіз системи соціального захисту населення в Україні: дис. канд. екон. наук : 08.00.01. Київ, 2016. 230 с. URL: https://www.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/12/dis_pavlova.pdf.
24. Павлюк Т., Юрчик І. Система соціального захисту найбільш вразливих верств населення в Україні. *Економіка та суспільство*. 2022. № 39. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-39-63>.
25. Про соціальні послуги : Закон України від 17 січня 2019 р. № 2671-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text>.
26. Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту : Закон України від 8 липня 2011 р. № 3671-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3671-17#Text>.

27. Про благодійну діяльність та благодійні організації : Закон України від 5 липня 2012 р. № 5073-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5073-17#Text>.
28. Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям : Закон України від 1 червня 2000 р. № 1768-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1768-14#Text>.
29. Про державну допомогу сім'ям з дітьми : Закон України від 21 листопада 1992 р. № 2811-XI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-12#Text>.
30. Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії : Закон України від 5 жовтня 2000 р. № 2017-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2017-14#Text>.
31. Про державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям з інвалідністю : Закон України від 16 листопада 2000 р. № 2109-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2109-14#Text>.
32. Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю : Закон України від 18 травня 2004 р. № 1727-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1727-15#Text>
33. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Закон України від 23 вересня 1999 р. № 1105-XIV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1105-14#Text>.
34. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням : Закон України від 18 січня 2001 р. №2240-III (втратив чинність 01.01.2015). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2240-14#Text>.
35. Про зайнятість населення : Закон України від 5 липня 2012 р. № 5067-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5067-17#Text>.
36. Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні : Закон України від 21 березня 1991 р. № 875-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12#Text>.

37. Про основні засади молодіжної політики : Закон України від 27 квітня 2021 р. № 1414-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1414-20#Text>.
38. Про основні принципи соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні : Закон України від 16 грудня 1993 р. № 3721-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3721-12#Text>.
39. Про охорону дитинства : Закон України від 26 квітня 2001 р. № 2402-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>.
40. Про пенсійне забезпечення : Закон України від 5 листопада 1991 р. № 1788-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1788-12#Text>.
41. Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб : Закон України від 9 квітня 1992 р. № 2262-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2262-12#Text>.
42. Про прожитковий мінімум : Закон України від 15 липня 1999 р. № 966-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/966-14#Text>.
43. Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні: Закон України від 06 жовтня 2005 р. №2961-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2961-15#Text>
44. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту : Закон України від 22 жовтня 1993 р. № 3551-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text>.
45. Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи : Закон України від 28 лютого 1991 р. № 796-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/796-12#Text>.
46. Прокопенко Л. Л. Генеза та розвиток державної освітньої політики в Україні (IX – поч. XX ст.) : монографія. Дніпропетровськ : ДРІДУ НАДУ, 2008. 488 с.
47. Рудкевич І. В. Регулювання системи соціального захисту населення України: теорія, методологія та державна політика : монографія. Донецьк : Ємельянова Т. В., 2011. 463 с.

48. Руженський М. М. Соціальний захист населення в трансформаційній економіці: теоретичне осмислення проблеми. *Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія : Економіка і право*. Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова. 2011. Вип. 16. С. 3 – 9.

49. Руженський М. М. Трансформація інститутів соціального захисту населення в транзитивній економіці : дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.01; Держ. ВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана». Київ, 2016. 411 с. URL: https://kneu.edu.ua/userfiles/d-26.006.01/2016/Ruzhenskyj_diss.PDF

50. Руженський М. М. Система соціального захисту населення у транзитивному суспільстві: монографія. К.: ППК ДСЗУ, 2006. 384 с.

51. Сіленко А.О, Коляденко В.А. Соціальна держава: тернистий шлях до визнання. Світовий досвід і перспективи України: монографія. Київ. 2002. 357 с.

52. Скуратівський В., Палій О., Лібанова Е. Соціальна політика. Київ: Вид-во УАДУ, 2003. 265 с.

53. Сорокіна Н., Курило В. Удосконалення системи соціального захисту населення на місцевому рівні. *Забезпечення стійкості, ревіталізації та розвитку територій і громад в Україні* : матеріали наук.-практ. конф. за міжнар. участю, (м. Дніпро, 4 травня 2023 р.). 2023. С. 203-205.

54. Соціальний захист населення України: монографія / за ред. В.М. Вакуленка, М.К. Орлатого. К.: НАДУ, 2009. 184 с.

55. Ступак Ф. Я. Благодійність та суспільна опіка в Україні (кін. XVIII – поч. XX ст.): автореф. дис. ... д-ра іст. наук : 07.00.01; ДВНЗ «Переяслав-Хмельницьк. держ. пед. ун-т ім. Г. Сковороди». Переяслав-Хмельницький. 2010. 40 с.

56. Тищенко О. В. Реалізація права на гідне життя як основа соціальної політики Бельгії. *Соціальне право*. 2017. № 2. С. 120-127.

57. Толочко В.М., Зарічкова М.В., Должнікова О.М. Аналіз нормативно-правової бази України у сфері соціального захисту населення та існуючих соціальних моделей інших країн світу. URL: <https://dspace.nuph.edu.ua/bitstream/123456789/27069/1/242-244.pdf>

58. Туленков М.В. Соціальний захист у соціологічному вимірі: монографія. Київ: ІПК ДСЗУ, 2011. 168 с.
59. Фурман А., Підгурська М. Історія соціальної роботи : навч. інструмен. 2010. URL: www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Psis/2010_4.
60. Цілі сталого розвитку України до 2030 року : Указ Президента України № 722/2019 від 30 вересня 2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text>.
61. Якимів А. І. Формування і розвиток системи пенсійного забезпечення в Україні. Львів : Афіша, 2003. 448 с.
62. An economy that works for people. European Commission: Website. 2019. URL: <https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/economy-works-people>.